

HUNYADI ALBUM.

SZERKESZTETTÉK

SZABÓ ENDRE ÉS SZATHMÁRY GYÖRGY

Az összes tiszta bérlel a dévai állami reáltanodai segélyzödegylet alapítókéjének gyarapítására fordítatik.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1878.

A magyar társadalomnak.

A húnyadmegyei magyarok tömeges elnemzetlenedése a mellett, hogy nagyon szomorító jelénet, egyszersmind oly phaenomenalis abnormitás is, mely az én fogalmaimat a népélet psychologiája s a magyar nemzeti jellem felől egészen zavarba hozza, annyival inkább, mert az elfajzott ezerek hozzá még protestansok is; a protestantismus pedig az által, hogy a vallásos szertartásokat a nép élő nyelvén végezi s a gyermekek iskoláztatására is gonddal szokott lenni, nagyon hatályos tényező a nyelv és nemzetiség feltartásánál.

Kossuth Lajosnak
egy, 1877. febr. 12-én kelt magánleveléből.

A magyar társadalomnak legyen ajánlva e nemzeti célú irodalmi vállalat!

Azon magyar társadalomnak, melynek életre valóságát és nemzeti szellemét akadémia, színházak, muzeumok, a művelődés és jótékonyság tömérdek számu menházai fennem hirdetik.

Itt is egy menház alapításáról van szó: a nemzeti megmentés, a vissza magyaro-sodás menedék házának alapításáról. Arról van szó, hogy az eloláhosodott magyarság által lakott Hunyadmegye központján, a dévai állami reáliskolai segélyező-egyletnek adjuk meg a szükséges eszközöket, melyek lehetővé tegyék egy oly tápitnézet alapítását, hogy az minél nagyobb számú eloláhosodott magyar gyermeknek ruházat, élelem, lakás és tanszerekkel való ellátás által teljesen ingyenes oktatást biztosítson.

Egy ilyen intézet, ha a magyar társadalom hazafias áldozatkézsége lehetővé teszi annak, hogy évente pl. 50—100 eloláhosodott magyar gyermeket ellásson minden szükséggel, az idők folyamában hatalmas emeltyüje leend a vissza magyaro-sodásnak. Egy bárka lesz az, melylyel fajunknak ama vidéken lakó egy részét megmenthetjük a nemzeti pusztulás vizözönéből.

A baj sokkal nagyobb mérvű, hogy sem a dévai segélyegylet, illetőleg a tápitnézet még azon esetben is, ha azt kellő támogatásban részesítné a társadalom, egymaga képes legyen megfordítani a nemzeti pusztulás processusát. De a nemzeti megmentés mozgalma nem is fog megállapodni a nevezett segély-egyletnél. (Aztán ezzel kombinative működnek a már létesített és még létesítendő iskolák.) Mihelyt egy nagyobb mennyiséggű eszközökkel rendelkező tápitnézet létesülni fogott, a mozgalom ki fog terjedni az eloláhosodott magyar községekben alapitandó kisdedovódákra is. De előbb a megye központján kell biztosítunk a magyarosító intézet létélét, mely aztán szakadatlanul bocsáthassa ki magából a vissza magyarosított rajokat.

Mi nem vagyunk oly szerencsés helyzetben, mint más nemzetek, hogy nagy követelésekkel léphetnénk föl az állam irányában. Köztudomásu, mily nyomorúságosan csekély összegeket áldozhat az állam a népnevelés oly annyira fontos ügyének. A mit a jelen mosztoha viszonyok között az állam megtehetett, megtette: a hunyadmegyei eloláhosodott magyar községek egy jelentékeny részében már föl vannak állítva nemzetiségünk bástyái: az állami népiskolák; Réthi Lajos tanfelügyelő, ki páratlan buzgalmával és lankadást nem ismerő munkásságával már is hálára kötelezte a magyar nemzetet, minden lehetőt elkövetett fajunk megmentése érdekében, de végre is a mi eddig történt, nem elég. Még nagyon sok a

teendő. S miután az állam nem képes minden t megtenni, illő, sőt kötelesség, hogy a társadalom is vállaljon magára egy részt a feladatból.

A társadalom közreműködő segítségének párhuzamosan kell haladni az állam működésével. E kettő egymást kell, hogy kiegészítse és támogassa. Ha ez történik, uly nem sokára visszhangozni fog ismét a klassikus szépségű Hunyadban népünk ajkán a nemzeti szó; nemsokára véget ér az arcspiritó gyakorlat, mely szerint a magyar nyelv Hunyad megyében a magyar népre nézve nem egyéb, mint egy érthatlen liturgiai nyelv: a pap magyarul oktatja magyar hiveit a templomban, de hivai meg nem értik, mert nyelvök oláh s a templomi szertartás után és a minden nap életben a magyar pap hivivel oláhul kénytelen beszélni. Ha a magyar tarsadalom megvonja támogatását, meg marad továbbra is a körállapot, mely minden bizonyít, csak azt nem, hogy mi magyarok életre való nép vagyunk s hogy óhajtjuk fajunk fenmaradását és terjedését.

Van-e a világban államot fentartó nemzet, melynek életében a hunyadmegyeihez hasonló szégyenfoltok volnának? Van-e nemzet, mely oly vétkes közönynyel viseltetnék saját fajérdekei iránt, mint mi magyarok? Érdemel-e fenmaradást az a nemzet, mely maga nem törödik fenmaradásával? Ha magunk nem segítünk magunkon, kitől várunk segélyt? Hiszen nincs jó barátunk senki e nagyvilágban. Benn és künn mindenki vesztünkre tör. Ha összetett erővel nem segítünk magunkon, biztosak lehetünk a felől, hogy a hunyadmegyei magyarság sira lmas helyzete: jövendő sorsunk képet tárra eléink. Nem kell-e ösztönzerüleg visszaborzadnunk e képnek még gondolatától is?

A nép nevelés és közoktatás ügyének előmozdítása: hazaszerte főfontosságú nemzeti érdek. De százszoroson az Hunyadban, hol fajunk gyökerében van megtámadva!

Minden szegénységünk mellett is hála isten, vannak gazdag birtokosaink, főuraink és főpapjaink. Ha ezek közül csak 50—60 egyén, vagy család követi gróf Kun Kocsárd nemes példáját legalább annyiban, hogy 1000—1000 forintos alapítványt tesz a dévai segély-egyletnél: mily hatalmas lendületet lehetne adni a magyarosodásnak? És ne lehetne ennyit remélni és elvárni a magyar társadalom magasabb osztályaitól?

Deák Ferencz emlékszobrára más fél száz ezer forint gyűlt be. Helyes. Szép. »Önmagát becsüli meg az a nemzet, mely nagy fiait megbecsüli.« Dehát nemzetiségünk ledölt szobrát nem kötelesség-é fölemelniünk a sárból?

Emlékeztessen e könyv minden magyar embert arra, hogy fajunk Hunyadban egyre vérzik. Siessünk a balzsammal, behegeszteni a sebet, — mig nem késő!

Szathmáry György.

I. RÉSZ.

HUNYADMÉGYE.

Gróf Kun Kocsárd.

(Arczképpel.)

Fkönyv célja lévén a magyar nemzet, a magyar társadalom figyelmét, érdeklődését, meleg rokonszenvét és áldozatkészségét a hunyadmegyei pusztulófélben levő magyarság megmentésére fólébreszteni: nemesebb, tündöklőbb s utánzásra méltóbb példát lehetetlen felmutatnunk a magyar társadalomnak, különösen a magyar arisztokracziának, mint

gróf Kun Kocsárdot, ki amaz elhagyatottvidék szerencsétlen magyarsága nemzeti érdekei-nek jelentékeny áldozatokat hozott. Valóságos nemzetapostoli hivatást teljesített; egy lelkes, elő tiltakozás volt sajunk kulturális és nemzeti súlyodése ellen. Fájdalom, a baj sokkal nagyobbmérű, hogysem *egy ember bármily* nagy áldozattal, bármily lelkes buzgalommal feltartóztathatta volna útjában a nemzeti pusztulás folyamatát. Fájdalommal és piron-kodva kell féljegyeznünk, hogy annyira megkérgesedett, annyira megtompult érzéküük nemzeti érdekeink iránt; annyira meghidegült sajunk iránti szeretetünk: hogy **Kun Kocsárd** értizedeken át egymaga maradt nemzet-szeretettől áthatott működésével, áldozatkézségével. A megyében és — országzerte nem sokat törödtek a legutóbbi időkig azzal, hogy magyar népünk a ma területen pusztulásnak indult, hogy elselelte édes anyanyelvöt. Senkinek fel nem tűnt, senkinek nem lájt e szégyenletes állapot. Egy volt csak, kinek feltűnt és kinek lájt: gróf Kun Kocsárd. De a jó példa nem maradhatott soká hatás nélkül. A sajtó fölkarolta az eloláhosodott magyarok ügyét, melyet most országzerte ismer a nemzet s ha lesz kitartás és áldozatkézség, nemsokára vissza lesz nyerve a nemzetnek a hunyadmegyei magyarság.

És most ismerjük meg közelebbőről a nemes grófot. Született 1803-ban júnus 25-én Algyógon Hunyadmegyében. Szülei voltak gróf Kun István és gróf László Klára. 1811-ben 8 éves korában a szászvárosi ev. ref. tanodában kezdette meg tanulását. Két év mulva 1813-ban Kolozsvárra ment át, s a kolozsvári ev. ref. főtanodában folytatta tanulói pályáját egész 1817-ig, minden diák lett. 1817-ben a nagy-enyedi Bethlen főtanodának lett növendéke, hol azon időben országos hírű tanárok működtek, Tompa, Kőcse, Hegedüs és Szász Károly. E kitűnő sérfiak szelleme mély benyomást gyakorolt az ifju gróf lelkületére. 1818-ban atya erényes akarata következtében Bécsbe ment a mérnöki akademiára. A szabad és bazafias szellem azonban, melyet az erdélyi református intézetek oltottak szívébe, a bécsi mérnöki akadémiai tapasztalt szellemmel semmi esetre sem tudott megbarátkozni. Az ifju alig hagyta el hazáját, már is visszakívákozott. 1819-ben tehát Bécset oda hagyta, visszatért Enyedre, s a Bethlen főtanoda hírneves tanárai újból visszanyerték benne egyik legreményteljesebb tanítványukat.

Az enyedi tanodában, hol egy évig még theologiai előadásokat is hallgatott, tanulmányait bevégezve, a jogtan, philosophia és politikumokból vizsgát állva, 1821 november havában Maros-Vásárhelyre ment a királyi táblára, hol a szűnidők alatt a guberniumhoz is felesküdt. A királyi táblán tanulmányait bevégezve ügyvédi vizsgát állott s megylejéhez tévre vissza, aljegyzőnek választatott. A tehetséges fiatal gróf a megyei hivatalok rangsorozatán gyorsan emelkedett, aljegyzőből főjegyző, főjegyzőből alispán lett, mely utóbbi minőséghen 1832-ig szolgálta megylejét. 1833-ban a megye székhelyén uralkodó szellemmel nem tudván megbarátkozni, alispán hivataláról lemondott, lakását Algyógra tette át, s tevékeny szellemét a gazdaság folytatására adta.

1834-ben a szászvárosi ev. ref. tanoda főgondnokává választatott, mely hivatali még ma is, agg kora daczára, púratlan szorgalommal és áldozatkézs buzgalommal hor-dozza. Ezenkívül más közhivatalt nem viselt egész 1848-ig. A megyegyűlésekön azonban a közügyekben élénk részt vett, s a megyei szabadelvű ellenzék egyik vezéregyénisége volt illundán.

A 48-iki nagy események gróf Kun Kocsárdot is kizárták falusi magányából, s a magyar kormány bizalma által Hunyadmegye főispáni székére hivatván meg, teljes odaadással szolgálta a haza ügyét.

A szabadságharc leveretése után elfogatott, s a komáromi várba záratva, 7 évig ezenvedett. 1856-ban szabadon bocsátatott s visszatért algýogyi birtokúra. A szabadulás felettes örömet azonban nagy mértékben zavarta a szomorú kép, mely Algýogyon szeme elé tűrult. Az ősi lakot, melyet szorgalma és nemes izlése egy kis parádicsomorú varázsoit volt, barbár kezek által felégetve, feldúsítva, gazdaságát tönkre téve találta.

A nemes gróf emelkedett szelleme azonban nem vesztette el erényét. A helyett, hogy a romok felett keseregjen, munkához látott. Egy zselliérházba húzva meg magát, a romok között elkezdett építni. Elkobzott, de ismét visszanyert birtokait rendbe szedte, jövedelmező állapotba helyezte, a feldült knstélyt helyrehozta, kertjeit beplántálta s néhány évi lankadatlan szorgalom és takarékos életmóddal púrosított gazdálkodással vagyoni állását oly karba hozta, hogy nem csak magának biztosított független, az anyagi gondoktól ment életet, hanem lelkének jóltevő hajlamát is követhette. 1866-ban Hunyadmegye képviselőjévé választatván, falusi magányát újból odaagyta s előbb a kolozsvári, később a pesti országgyűlésen képviselte megyéjét.

1867-ben az alkotmányos korszak életbe léptével ő felsége bizalma Hunyadmegye főispáni székére hívta meg újból. E fontos hivatalt azonban csak egy évig folytathatta. Megingatott egészsége lemondásra kényszerítette.

Ettől fogva a politikai ügyekben nem igen vett részt, de a tanodai és egyházi ügyeket annál melegebben karolta fel. Különösen a vajda-hunyad-zarándi ev. ref. egyházmegye és a szászvárosi ev. ref. középtanoda talált a nemes grófban nem csak felvilágosodott és buzgó főgondnokot, hanem kegyes jóltevő patronust is.

Ez egyházmegyében nem igen van oly község, melyet tetemes összeggel ne segélyözött volna. Ahol templomjavításra, iskolánépítésre, pap vagy tanító fizetésének javításura, vagy egészen új állomások ezervezésére égető szükség mutatkozott, gróf Kun Kocsárd nem várta, hogy kérjék, önként, saját kezdeményezéséből tette le az egyház és haza oltárára hőkezű áldozatát.

A szászvárosi középtanodát úgy tekintette eleitől fogva, mint a vajda-hunyad-zarándi egyházmegye népiskoláinak közös medrét, melynek hivatása a népiskolák nyújtotta magyar műveltséget egy fokkal magasabbra emelni s ez által a magyar saj culturalis fölényét továbbra is biztosítni. Ugyanazért az egyházakkal és népiskolákkal párhuzamosan fejlesztette ez intézetet is. 1865-ben a régi kétemeletes épületet több mint 20.000 forintba kerülő díszes szírnyépülettel toldotta meg. Az intézet jövedelmei pótlására a város piaczán egy emeletes házat vett, mely jelenleg évenként 500 forintot jövedelmez, az új telekkönyv behozatala alkalmával pedig még egy más házat iratta az intézetre. A 60-as évek elején a szászvárosi ov. ref. középtanoda missióját hangsúlyozva útra kelt, felkereste az ország leglehetősebb férfinak s az intézet vagyonát több ezerre menő alapítvánnyal gazdagította ez úton is.

Áldozatkész buzgalma még ezzel sem merült ki. Nem elégedett meg uzzal, hogy

az intézetet és az egyházakat segílyezze, jótékonyságát kiterjesztette a szegény tanulókra is. A bátaegyházi eloláhosodott egyházi nemes fiak számára 4000 forintos alapítványt tett oly célból, hogy annak kamatlai a jobb tanulók segílyezésére szolgáljanak, ezonkívül önként több tanulót teljes összeggel segílyezzett a szászvárosi tanodában ma is stipendiariusain kívül 9 szegény tanulót segílyez. Jótékonyságát kiterjesztette a dévai állami főrealiskollára is, a szegény tanulók alapjára 1000 frót adományozva. Ezon alapítvánnyal megvitatott alapját a dévai realiskolai segílyezésből alaptörkéjének, melynek gyarapítását szélozza a »Hungadi Album« is. E szerint az országos mozgalomnak is, melynek célja a hunyadmegyei eloláhosodott magyarság megimentése: Kun Kocsárd adta meg az első lökést.

Egyháza és nemzeti iránti forró szeretete önmagával sem volt kiolégtel. Nyilt titok volt, hogy halála esetére teljes összeget fog az egyházaknak és tanulóknak hagyományozni. A testamentumot meg is csinálta és bototto a szászvárosi ev. ref. tanoda tüzményes ládájába. Nemes szíve azonban ezzel nem nyugodott meg. Óhajtotta, hogy nemes tetteire még életében tegye fel a koronát. Ugyanazért a másik évben 50,000 forint urbéri papirt tett le az intézet pénztárába, hogy az kamatos kamatokkal mindenkor meggyarapítassák, miközben oly összegre növi ki magát, mely az intézet jelenleg meglevő vagyonához csatoltatva, elégéges lesz egy a kor kiválalmaival mogselő tollas gymnasium fenntartására.

Ezen alapítványnak egy másik rendeltetése: a Hunyadmegye területén levő reform-kátor-tanítók fizetését 400 fritra emelni, miáltal lehetővé lesz téve, jobb tanorók alkalmazása a reform. selektív iskolákban. Ez ismét egy nagy jelentőséggű tény a magyarosodás szempontjából. Mert a nemzeti pusztulás egyéb okai között ami vidékén, volt az is, hogy a reform. eklézsiai nevetségesen csökély fizetés mellett nem tarthattak járavaló tanítókat, kik ez iskolákat az eloláhosodás elleni övezerekkel tehettek volna.

Ezenkívül a nemes gróf kibánsáltási jutalmakat is tűzött ki oly eloláhosodott magyar legények számára, kik magyarul beszélő nőt vesznek feleségül.

Adjon isten nevezetünknek sok olyan magyar főurát, mint a miniszter gróf Kun Kocsárd!

A magyar nemzetiség Hunyadmegyében.

—o—

Hunyadi János és Bothlen Gábor születési földjén kutatva keresik a magyart, mint ahogy a tatárjárás után az elő embert kereshették.

Azt a keveset is, mintha boldokolna, tanácsosul, segélylyel és részvéttel gyámoltják.

Minthá omlóséleben levő régi templom volna, támásztéköt keres számara a nemzeti kegyelet.

Természetet átkárolt fogva magtalanok voltak-e ama hősök, a kiket Hunyadi János itt talált s a kiket Bothlen Gábor ide telepített?

Vagy a születési üjjelű boszorkány csorélt-e ki valamennyi gyermekeknek lelkét?

Mi az oka, hogy most csak sírva néz arra a földre a nemzetiség nemtője, a melyre egy időben oly bűszkén tekinthetett?

A hősök magyánuak tenyészete természetes orrban folyt át a későbbi korra; s apái lelkének eltagadhatatlan örököse a maradék.

Tokintsétek meg a hajesdi vörpet; a mely kisúradhatatlan szorgalmat; a felső-szállíspatakit, a moly szapora és bőlmes; az alsó- és felső-szilvásit, mely múltja emlékeit még most is jognak tartja; a szép arczélű és nemes tekintetű zajkányit, a merész mácsait, a kötekedő és kevélly kis nemességet Áapestesén. Kis-Bárcsán: jó és rosz tulajdonságainak együttvéve eltagadhatatlanul rávallanak a magyar-székely eredetre.

Ók se tagadják el, sőt bűszkén emlegetik és ahol magyar érdekkal szembe más nemzetiség érdeke van állítva, vallásuk nyílgödő hatalma sem volt képes még eddig idegen túborba vonzani őket: csakhogy ezt a vallomást, hogy »ón magyar vagyok« nem tudják kifejezni magyar nyelven, s istenük dicséretére. Érzelmek nyilvánítására, úgyleik intézésére mind más nemzet tulajdonából kölcsönöztek szavakat.

Az idegen öltöny rájuk rongadt, mert könnyen idomul és simulékonys; a sajátjokat elvontották, mert nem volt szükségük kettőre, s mert nem volt, aki megértesse velük, hogy annak megörzése kötelessége is, bűszkeség is, kincs is.

Hunyadmegyében a magyar nemzeti érzület soha sem szorult olyan szűk körre, mint a magyar nyolc uralma, csakhogy bizony a nemzeti életnek valamint leglényegesebb eszköze, őpen úgy egyik legsőbb célna a nemzeti nyelv, és a nyolvet cserélt tagokat a nemzettestre veszendők gyanánt lehet siratni.

Nemes fajszerebet támásztott országos érdekeltséget a Hunyadmegye területén régen pusztuló magyar nemzetiség iránt. Én annyiban kívánok segítségére lenni most a munka vezetőjének, és tájékozására a közérdeklődésnek, hogy statistikai adatok alapján kimutatom, — minő a helyzet jelenleg, — ki a pusztulás eltagadhatatlan nyomait, s végül, a megyében vannak, nem feljtkozom meg a szebb jövővel bíztató jöleuségekről sem.

9

— 1 —

.....

U - - - - - L - - - - - C - - - - - , S - - - - - T - - - - -

the 10th of October - we passed through a number of
small towns and villages, and at last reached
the village of Uganda, where we were to stop
for the night.

— 15 —

<i>B</i>	<i>B</i> <i>o</i> <i>o</i> <i>o</i>			
1 1 1	1 1 1	1 1 1	1 1 1	1 1 1
1 1 1	1 1 1	1 1 1	1 1 1	1 1 1
1 1 1	1 1 1	1 1 1	1 1 1	1 1 1
1 1 1	1 1 1	1 1 1	1 1 1	1 1 1

~~He has been a good boy, but he has not been able to get along with his mother.~~

At 1000-10000 m, the species is more or less common.

~~41-10000-Subsidy-Bank-to-the-Bureau-of-Indian-Affairs~~

Pseudoplatystoma maculatum (Lacépède) is a species of fish in the family Pimelodidae. It is found in rivers and streams throughout South America, from Brazil to Argentina. The name "maculatum" refers to the mottled or speckled pattern on its body.

Front end up - bottom of the back door to be at the same height as the front door - a simple task but one of the largest cost reductions from the outside.

As stated in the last article I mentioned, we began to look for a
new residence. However, because I appreciated the one I had so much,
we did not want to leave it. We decided to make some changes to it
and add a master, one bath, a walk-in closet and a sunroom. It was a
good investment. Now here she is, the new addition to the old house.
I hope you will like it.

It cannot be denied that there is a place for the Margate
Boys and Girls' Club as a playground, but the time has

As 1914 I took the major in German again. My work
got good & I got more creditable marks & got the
A. I had to do my best work & my best marks &
I did. At last I got the A. I did. I did my best
work & my best marks & I did. I did my best
work & my best marks & I did. I did my best
work & my best marks & I did. I did my best
work & my best marks & I did.

From extended readings of the text, it seems that the general trend is towards a more uniform and regularized system of notation.

الله

For educational purposes only. Not for distribution or sale.

~~How to keep children safe from the sun and the heat~~

A laboratory experiment was conducted to determine whether the effect of the *in vitro* *digestion* of the *liver* by *liver* homogenate on the *liver* was similar to that of the *liver* homogenate on the *liver*.

What it took to start a new business and to make it work in India
is something you may never have heard of before now.

New legislation has been introduced to combat the threat of climate change and to encourage investment in renewable energy. The renewable energy sector is growing rapidly, with significant investment in wind, solar, and hydroelectric power. This shift away from fossil fuels is creating new opportunities for investors and job creators.

Revolving funds may be used to support the development of new technologies and to encourage the use of existing technologies in developing countries.

Example 10: Let $\alpha = \beta$ and $\gamma = \delta$. Then $\alpha + \beta = \gamma + \delta$, so $\alpha + \beta - \gamma = \gamma + \delta - \gamma$, or $\alpha + \beta - \gamma = \delta$.

1. *What is the best way to get rid of a bad habit?*

The following table gives the results of the experiments made by Dr. J. C. D. B. and Mr. W. H. D. on the effect of the different salts of the alkali metals on the absorption of water by the alkali metals.

Some houses were built on the hill side or the
on the mountain side. They had no roofs made
of tiles. Instead they had thatched roofs made
of palm leaves. The houses were made of mud
and sticks.

Az évenként változó családeket ill. nem vezető számításba, habár egy idő óta mind utolsorban használ a székely földről úgy házi szolgálatra, valamint gazdaságokba; a habár a családnag a mindenből nagy tényező a nyelv terjedéséne körül.

Miután álláson emberek és hol laknak ezek a magyarok?

Vannak terjedve az egész megyében és a legkiválóbb társsalalmi helyzetekben foglalják el.

Háromszög vidékén és a Maros mentén a sok díszes kastély és urí lak egymást éri. Vannak, igaz, romlakozók is; de Erdély más részeiben viszonyítva elég sok a jó karban levő és jólétről tanuskodó. Azoknak tulajdonosai csaknem kivétel nélkül magyar emberek. Az állami és megyei több hivatalok viselői túlnyomó számban magyarok, például 19 szolgálatról kizárt 15 magyar.

Három középiskola tanári személyzete, egyetlen egyént kivéve, mind magyar.

Petrozsényben a hónáknál, Kalában, Sebesbelyt a vasútvonalnál sok a magyar bivatalnak és munkán.

Gazdatisztiek, hérfűk, több hánynabivatalnokok leginkább magyarokból telnek ki.

És van a megye területén jelenleg 89 magyar néptanító.

Déván és Brádon az összes tekintélyesebb kereskedők, Szász-Városon, Hátúzegen, Vajda-Hunyadon s még Köröshányán is azok és az iparosok egy jelentékeny része magyar.

Ezekből látható, hogy a magyarság társsalalmi súlya tízszörre nagyobb e megyében a számánál.

440 falu közül azomban csaknem egyetlen egyben túlnyomó a magyar benzéd. Ez Lóznaid, Harában, Bánában, Horváton, Aljaisten, Köröshányán, Rákodón részben magyarul is beszélnek. A többi falun csaknem az értelmezésg.

Maros-Ilyén alól Aradmegyéig és Gyúgyon felül Alsó-Fejér felé alig van magyar ember.

II.

Vannak-e biztos nyomok arra, hogy ennél több lett volna valaha Hunyadmegyében a magyarság? Vagy pedig az eloláhosodás felett öröktől zaj legsölebb csak sejtelem és rabságba, mint a mi román birlapiránk németike állítja?

Oly biztos, oly sok és oly nagymérvű pusztulás nyomait látom, ami messze túlterz mindenazon, a mennyire sajthónk egy falu tekintet után becsülhető.

Ha meg volna írva a megye történelme, csak annak lapjait kellene felülni bőséges mennyiségű bizonyítékokért.

A megye történelme érdekében elég hanyagul, eddig semmi sikeres lépés nem történt, más bizonyítékokhoz kell folyamodnom, habár említhetek némi történelmit is.

A dévai ev. ref. egyház látójában őrzik azt az urvacsora-orszói kelyhet, a melyet a székességiak, miután eloláhosodtak és a görkeleti hitre áttértek a múlt században, hosszatosan kehordtak és letátemyezték itten.

Orsza-Keresztesről tudva van, hogy hasonlókép a múlt században tört át ev. reformátusok a görkeleti hitre a magával vitte templomát is. És a ki kézzel foghatólag

akar meggyőzni, hogy milyen ez az elolásodás az menjen el Rákovtra. Alpeste, Bacsiba. Azokban most még túlnyomó a reformátusok száma: de a magyar nyelvet már csak nehézkesen és igen kevésben használ. Máról tiltakoztak előttem az alpestiek, hogy ők nem hozzájárják be a magok iskolájukba az oláb gyermeket, mert az rájuk nemes magyarokra nézve, lealázó. Még közös táncban sem tűrik meg őket — így mondák magy nemessi húszkeségükben; hanem azért a magok nyelvét elkelejtették és azokról fogantak el.

Pelső-Szilvás népe gör.-katholikus most én olábul használ. Temploma homlokzatán pedig ez a felirat áll:

Viseltevén kegyes isten jónágtul.
S itt letelepedett népek lelkijavától.
EZ ház építetik Szilvási Bálinttal
S tárta Csolnakosi Zsuzsanna annyonytál
EZ végre, hogy itt isten dicsősége
Terjedvén, többüljen az hívek serege.
S kik az sz. életföl eltértenek mesaze.
Ezeket téritse az isten beszéde.
Melyért mindenknél szép emlékezethen
Itt is a községnél lesznek dicséretben
Isten előtt pedig boltig kedvességhen.
Azután örökre tartó dicsőségen.

An. D. 1665. sz. Iván havában.

Ezt csak nem oláh templomnak és nem oláh nép számára szánták a kik építették
Számos község egykor magyar voltát lehet még használ súlyos adatokkal bizonyítani.

Hogy mily sokét, a felől tájékoz a feles számmal lető, elvitázhatatlanul magyar községnév. Álljon itt egy csoport!

Zajkásy, Pestény, Nalácz, Bácsi, Tompa, Kóboldogfalva, Répás, Lőrinci, Tóti, Tormás, Tamásfalva, Városvíz, Almás, Tekerő, Máda, Erdőfalva, Cseb, Bakonya, Nyírmező, Gyertyános, Arany, Folt, Gyögy, Renget, Bokaj, Homoród, Pester, Tamástelek, Keresztur, Barca, Nándor, Erdőhát, Szent-András, Szántóhalma, Árti, Németi, Herepe, Csártás, Rákosp, Magyaróad, Zalasd, Telek, Csolnakos, Aranyos, Csala, Szilvás, Nyiresfalva, Reketyefalva, Solymos, Burjánfalva, Nyavaljásfalva, Berekcsó, Haró, Kéménd, Bán-patak, Nagyág, Gyalakuta, Ilye, Bácsfalva, Szaliget, Füzsed, Borhárvíz, Farkaspatak, Pejérvíz, Kalán, Szent-Király, Szent-György, Nádasd, Zejkfalva, Nácsa, Óklos, Tisza, Szálláspatak, Malomvíz, Uncsukfalva, Szent-Péterfalva, Úralja, Boldogfalva, Váralja, Károshánya, Sebeshely, Tordos.

Egy nagy raktár még, a melyek talán ó magyar nevek, de a melyeknek szóbeli jelentését adni nem tudom, be sem írtam ide. Ilyenek például: Berény, Rostány, Macsendi, Ozsé, Rinka, Karács, Szakamás, Gerend, Boholt stb.

És feltűnő, hogy a mily sok, kötségtelen magyar községnév van, a türe oláh községnevek száma nem nagy; sokkal több a szlávos hangzású, mint: Barzuk, Brzánik, Bacza-kár, Zám, Dobra, Brád stb.

A községnevekről vont következtetésre azt az ellenvetést tehetik a román tudósok, hogy a községet a földesír nevezte el; a nép attól lehadtett más nemzetiségű.

Ezt az elméleti ellenvetést gyakorlatilag megcsásolják a családnevek, pedig azoknak egy része úgy ki van már vetkőztetve eredeti alakjából, hogy rát sem lehet ösmerni. De még sok az is, a melynek magyar volta kétségen felül áll, s a melynek mai tulajdonosa nem is sejtí talán, hogy vele is magyar ősapa gyarapította az oláh nemzetiséget.

Mielőtt a magyaros családnevek ősrövidüléséhez kezdenék, meg kell jegyezniem, hogy úgy a nevekből, mint egyéb körülmenyekből nyilvánvaló, hogy itt volt egy ős, a honfoglalással egykorú magyarság, és történt utóbb számos betelepedés.

A megye egyik legöregebb, jelentékeny közhivatalokat viselt fiától több ízben hallottam azt a véleményt, hogy a hunyadmegyei ős magyarság I. Gyula fejedelem alatt keleti szertartásu keresztenységet fogadott el és a nyugatihoz nem is tért át soha; mikor aztán a selekezetiség nemzetiség szerint is megkülönböztette magát hazánkban, vallása folytán lett oláhvá ez az ős lakosság.

Ugyan ez az öreg úr váltig erősíti, hogy őseredetű magyar nevek csak azok, a melyek a betüvel végződnek.

Ez az állítás természetesen nem fogadható el, mindenmellett feltünő, hogy Hunyad-megyében mily sok tekintélyes család visel ilyen nevet.

Íme egy csoport, még pedig csakis olyanokból, a melyeknek viselői közt előkelő magyar úri emberek is vannak!

Buda, Nopcsa, Góla, Mara, Juga, Búgna, Csóka, Furka, Pára, Nándra, Stojka, Mákra, Balia, Duma, Csuka, Kónya.

Ezen nevek viselői körében igen érdekes tanulmányokat lehet tenni az elmagyartalanodásra nézve.

Mindenki tudja, például, hogy királynénk fő udvarmestere báró Nopcsa Ferencz nagy tekintélyű és besolyású magyar főúr. Ezen főúrnak atyja hunyadmegyei főispán volt nagyon sokúig, nagybátyja Nopcsa Elek pedig híres erdélyi cancellár. Már elődeik is sok század óta főhivatalokat viseltek a megyén, és emlékezetet meghaladó idő óta róm.-kath. hitüek.

A megnevezett fői család Felső-Szilvásról származik és Felső-Szilvás ma is tele van Nopcsákkal. — Csak az 1875-iki választó-jogosultak névsorában 13-at számoltam meg, a kik igen derék, eredetükre sokat tartó emberek, hanem gör.-kath. hitüek, — írni — olvasni nagyobb részint nem tudnak és oláhul beszélnek.

Így van a Párákkal Alsó-Szilváson. Pára Antal úr nyugalmazott törvényszéki elnök és királyi tanácsos. Róm.-kath. vallású és azok voltak apai is. Senkitől sem tűrné el, hogy családját másnak, mint tiszta magyar eredetűnek állítsa. Hanem azért az ugyannazon családból származó Pára Antonie, Pára Gyorgye, Pára Gáspár, Pára Samu, Pára Sándor stb. Alsó-Szilváson ép úgy nem tudnak magyarul és ép úgy keleti vallást követnek, mint a felső-szilvási Nopcsák.

Így van a Buda, a Mákra, a Góla s talán valamennyi megnevezett családdal, hogy egy-két úg sonnártja magát jó módon és a műveltegg színvonalaiban, s azok róm.-kath. vagy

ev. ref. hitű magyarok ; a család többi ágai leszegényednek, elhagyják a vallást és elsejtik a nemzeti nyelvet.

Némely családban valamennyi az utóbbi rovatha esik. Például Zajkányt a következő négy család tagjai lakják : Bocsát, Bálos, Fiát és Hunyadi. Ezekről csak nem lehet elvitatni, hogy más, mint magyar eredetük volnának ; és ma oláh nyelvű s gör.-katholikus hitű valamennyi.

Lindzsina Palkókkal van tele, Felső-Szilvás a Nopcaákon kívül *Csura*, *Drágata*, *Mákra* nevű családokkal ; Borhárvíz *Duncsa* és *Farkas*, Bajesd *Halmágyi* és *Pogány*, Felső-Szálláspatak *Antal*, *Bál*, *Gábor*, *Itul* és *Kende*, Alsó-Nádasd *Bugyul* nevűekkel és ma mindenájan oláhok.

A megyében előforduló és oláhajku emberek által is viselt magyar nevek közül főleggyezek még nehányat.

Novák, Buzdugán, Pap, Lőrincz, Nemes, Albert, Csula, Gábor, Török, András, Miksa, Benkő, Szakács, Marilla, Láda, Okos, Zejk, Szabó, Kis, Bogdán, Tamás, Sándor, Hajdu, Márta, Nugy, Horváth, Bede, Herkai, Szucs, Marilai stb.

Ezekben tisztán fenn van tartva a magyar kiejtés és leírás. Találhatni azonban sok olyat, a melyekben a magyar név az oláh kiejtéshez idomult. Ilyenek : Szabéu, Leperfás, Kenda, Derebánts, Istvány, László, Gyila, Gyilu, Nemecz, Onkos, Teren. Van továbbá sok olyan családnév, a melyeknek eredete a nemzeti megkülönböztetés előtti időre mutat. Ezekből is ide irok egy csoportot.

Duncsa, *Dán*, *Revitya*, *Czimpora*, *Mánya*, *Rabota*, *Berbánya*, *Hernya*, *Báj*, *Koszta*, *Vitán*, *Zeula*, *Melicze*, *Kara*, *Nyág*, *Kaba* stb.

Íme a nevek tanuságtétele a felöl, hogy Hunyadmegyében alig megfogható nagymértékű eltolhatottság történt !

Ennél azonban még kétségtelenebben tanuskodik az itteni románság által beszélt nyelv, a mely telidesteli van olyan szavakkal, a melyek vagy egyenesen magyar eredetűek, vagy ha idegenek is, a magyar átalakítás szerint jutottak az oláhba.

Örömmégen gyenge nyelvész vagyok, hanem ez a körülmény mindenki föltünöt nekem, ahogy Hunyadmegyébe telepedtem.

Pára Antal kir. tanácsos úr azonban, a kiról fentebb is emlékeztem, egyedül az Alsó-Szilvásou használt oláh nyelvből 500-nál több olyan szót írt össze, ami mind a magyarból van átvéve. 500 szó oly tömeg, a melynél igen kevessel használ többet az egyszerű földműves nép.

Ebből az érdekes gyűjteményből, a mely kezeim közt van, csak egy jellemző mutatót közlök itten.

A magyar Áldomás

- Áldott
- Áldemás.
- Alkotott
- Álduit.
- Aféle
- Álkétuit.
- Akárki
- Ászfele.
- Azszalon
- Ákárkáre.
- Ásztelus.
- Ács
- Ászmestyér.

oláhul Áldémás.

A magyar Ágytakaró

- Agár
- Ákó
- Ász (két szem)
- a kártyában)
- A magyar Bojt
- Bot

oláhul Ágytakaró.

- Ogár.
- Akeu.
- Kétszám.
- Bojt.
- Boté.

A magyar Boglya	oláhul Boglé.	A magyar Cseléd	oláhul Cséléd.
» Borona	» Birné.	» Cainos	» Csinás.
» Borkő	» Borkeu.	» Csizma, csiz-	» Csizmás,
» Béres	» Biris.	media	
» Bunda	» Bundé.	A magyar Csacs	» Czicze.
» Buda	» Budé.	» Csíripal	» Csírike.
» Baj	» Baj (cse baj? Mi bajod?).	» Derekalj	» Dirikál.
» Bolthajtás	oláhul Bolthéjtás.	» Domb	» Dimp.
» Beesű	» Bicseu.	» Doánny	» Duhán.
» Beccsüllem	» Ám bicseluit.	» Darab	» Deráb.
» Búcsu	» Bulcsng.	» Dereas (szín)	» Gyeres.
» Beteg	» Bétyág.	» Erdély	» Árgyal.
» Bécsinált(étel)	» Bécsinált.	» Ernyő	» Árnyeu.
» Bárd	» Bárdé.	» Építék	» Építujesz.
» Bárdos	» Bérdás.	» Föispán	» Fispán.
» Bélés	» Bélés, Bélesujále.	» Fáklya	» Fáklé.
» Bizalom	» Bizuincze.	» Fakó	» Feket.
» Biztatás	» Bizztás.	» Fojtás (segyp-	» Fejtás.
» Bármony	» Bárson.	verben)	
» Birok (vala-	» Birujeszk.	A magyar Partat (a ló)	» Fertuje.
nivel)		» Fogas	» Fégás.
A magyar Birú, fübiró,	» Bireu, fübiren,	» Fedő	» Fegyeu.
szolgabiró	szolgabireu.	» Felfolyó (nö-	» Firfeleu.
A magyar Bolt, boltos	oláhul Boltó, Boltás.	vény)	
» Bánnya, bá-	» Búnye, bényes.	A magyar Fodor	» Fodor.
nyász		» Felekezet	» Felezáte.
A magyar Bizget	» Bizéje, bizgéje.	» Felcletre (ad-	» Felelát.
» Bika	» Biké.	ni valamit)	
» Csalló	» Cselen.	A magyar Férczel	» Férczeluj.
» Cseber	» Csuber.	» Fogadó	» Fegeden.
» Cserép	» Csírap.	» Farhám	» Forhám.
» Csuda	» Csudé.	» Feredő	» Feregyeu.
» Csömörölt	» Csemerluit.	» Folyosó	» Foisor.
» Csap	» Csép.	» Fergettyü	» Perketyeu.
» Czipó	» Czipen.	» Fordító (n	» Forditeu.
» Csigá	» Csigé.	zárban)	
» Csákó	» Cseken.	A magyar Festék	» Festyále.
» Csomag	» Csomak.	» Fest	» Festuje.
» Csengeretű	» Csengeryeu.	» Fátvol	» Fátvol.
» Csónak	» Csindök.	» Forraszt	» Forasztuje

Nincs hely arra itten, hogy egész szótárt közöljek. Bizonyítékul csak 6 kezdőbetű alól írtam ki a Pára Antal úr által feljegyzett szavakat, azoknak is csak egy részét.

Az egész ABC minden betűjén végig hasonló hosszúságot találhatni a magyarból oláhba átvett szavaknak, sőt egész kifejezéseknek.

Hogy egyebeket mellőzzek, csak egy érdekes kifejezést jegyzek föl, amit Pára Antal úr hasonlókép Alsó-Szilváson hallott.

» Ma tudományosk« azt jelenti, hogy protestálok, tiltakozom. Magyarázatját abban találja, hogy a régi magyar törvénykezésben így fejezték ki ezt a fogalmat: tudományt teszek róla vagy ellene.

Az előadottakból s különösen abból, amit a nyelvről mondottam, arra a következetesre jutok, hogy itt nem csak olyan nemű eloláhosodás történt, a minőt a közvélemény képzeli. Nem csak az történt, hogy a magyar ember egyszerűen elfelejtette a magyar nyelvet s megtanulta helyette az oláhot; hogy egy darabig magyarnak tudta és vallotta magát, egy időn túl oláhnak: hanem történt egy bizonyos elvegyülés nyelvben és nemzetiségben.

Ha az egymással küzködő két nyelv ugyanazon rendszerhez tartozott volna, előállott volna belőlük egy új harmadik, mint a hogy a latinból és szlávból lett az oláh, a brittből és szászból az angol.

Így a nyelv alakjait nem vehették át, csakis az egyes szavak és a felett hosszas küzdelem folyt, vajon az összeegyült szótömeg felett a magyar vagy az oláh szófűzés legyen-e uralkodóvá.

Ez állítás bizonyítékául fölemlíthetem, hogy 1848 előtt az enyedi collegiumban tanuló hunyadmegyei magyar fiak őrökös csúfságának voltak kitéve a székelyek részéről oláhos beszédmódjuk miatt.

Számtalan példát tudnak felhozni a még élő emberek, hogy 1848 előtt a hunyadmegyei húzaknál használt magyar nyelv ép úgy tele volt oláh szavakkal, mint az oláh tele van magyarokkal. »Jes ásáre apám uram, leesett a pojáta; megütette viceláját. — Hadd el, hadd el fiam, az ugyis tiszta putrigás volt.«

Ha nem jutt volna érvényre azon felfogás, hogy a felekezetiség egyszersmind a nemzetiséget is határolja; s mindenek felett ha be nem következett volna 1848, a mikor magyar és oláh nemzetiség oly élesen állott egymással szemben, az itteni emberek valószínűleg nem vallanák magukat sem magyarnak, sem oláhnak, hanem hunyadmegyei vagy erdélyi nemzetiségnek.

Ezen állításhoz igen feltűnő jelenségek szolgáltattak bizonyítékot.

Egyik az, hogy a gör.-katholikus községek lakói nem oláhosodtak annyira el, mint a gör.-keletiek. Ha oláhul beszélnek is, tiltakoznak az ellen, hogy ők oláhok volnának. A keletiek azonban, mihelyt a magyar nyelvet elfelejtették s a keleti vallást fölvették, rövid időn oláhokká lettek érzelmeiben is.

A másik az, ami itten köztudomásu, hogy 1848-ban több előkelő ember sokáig nem tudta elhatározni, hogy ő már melyik párhhoz tartozik, magyarnoz-e olához-e? Haboztak, ingadoztak és szerepelt gyilkos tribun, magyar nevű és eredetű.

Ha a nemzetiséggel oly tisztában lett volna a köztudalom, ha annak oly éles határokat vont volna, mint vonnak ma, mikép fordúlhadt volna elő, hogy a még ma is élők között egyik testvér református vallású és magyar, a másik gör.-keleti vallású és oláh?

Mindenezeknek magyarázatul szolgál az a körülmeny, a melyet már más alkalommal is említtettem, hogy a hunyadmegyei társadalmi- és közélet nagy mértékben elkülönözötten fejlődött úgy a magyarországitól, mint az erdélyitől. Az itteni családok nem házasodtak más megyékbeliikkkel, vásárokra, mulatságokra nem jártak át más megyébe; arról, ami másutt történt, nem sokat tudtak, nem is igen vették számba. Mikor Erdély többi megyéi egész szenvedélylivel léptek az ellenzéki terére Wesselényi, Kemény Dénes, Bethlen János, Szász Károly vezetése alatt, Hunyadmegye nyugodalmasan maradt conservativusként.

amazok cszményei iránt nem volt fogékonyisága. A »vándor patrioták« hasztalan dobálták az üszköt márkálisán, itt nem volt gyűjthető anyag.

Ezen elzárkózottság oka pedig abban található, hogy ekkora területen a régi társadalom minden szükségletét ki lehetett elégíteni; a közélet gócpontja nem az országgyűlés, hanem a megye volt; és kereken-körül erőbörítött lakatlan hegyek választották el az ország többi részétől. Csupán a Maros völgyén föl- és lefelé folyhatott közlekedés, az pedig oly keskeny a nagy területhez mérve, mint a méhkashoz képest annak szája.

Semmi sem termézetesebb mint az, hogy ilyen nagy és elzárt területen az együtt lakó két nemzetiség nyelve egymással összeegyült; s minthogy egyik a hajlító, a másik a ragozó rendszerhez tartozik, lehetetlen volt egy közös nyelvre összeolvadniuk, hanem egyik rendszernek a másik felett győzedelmeskedni kellett.

Hogy miért győzedelmeskedett épen az oláh és nem a magyar, annak is világos a magyarázatja. És pedig abban áll egyselől, hogy akár mily elemeket gyorsan felvesz s kevés lévén az alaki változása, könnyen elsajtítható. Lárn hisz a nehéz nyelvű erdélyi szászok is mindenjában megtanulták s közkeletű megjegyzés, hogy a besztercsei és brassai szász egy-más szász beszédét nem értvén, oláhul értekezik. Ehez járul az a nagy szolgálat, melyet a latin nyelv tett saját leányának az oláhnak, midön a magyar nyelvet a közélet teréről hátra szorította. Végül fölemlítem azt az elméletet, melyet a »Vasárnapi Ujság«-ban e cím alatt fejtettem volt ki: »A társadalmi intézmények befolyása a nemzetiségre.« Ott közlött és maig sem változott tapasztalatom szerint Erdélyben a jobbágyság és falusi földműves állapot ép úgy összeesett az oláh-, mint a földesuraság a magyar, és városi iparosság a német nemzetiséggel.

Mindezek: vallás-intézmények és nyelv-vegyülés eredménye az, hogy egyebek közt a hunyadmegyei lakosság egy jelentékeny nagy részéről ki lehet mutatni, miszerint magyar elődöktől származik, de magyarul nem tud, hanem oláhul beszél.

III.

Ősmertetésemet most már röviden végezhetem.

Az 1876—7. tanévben működésben volt Hunyadmegye területén 47 magyar-nyelvű népiskola.

Azok közül:

Állami jellegű	15
Községi	10
Róm. katholikus	7
Ev. református	13
Magán	2

Ezen 47 iskolában működött 60 férftanító és 9 tanítónő.

A szóban forgó iskolák összes kiadása tett 29,808 forintot a reudes évi szükségletekre.

Látogatta pedig ezen iskolákat 1,714 fiú- és 1,191 leánynővendék, összesen 2,905.	
Azok közül magyarnak vallotta magát	1,393
románnak	1,245
németszék	264
egyébnek	3
Vallásra nézve róm. katholikus volt	874
ev. református	653

a többi alig vagy egy kivételével g.-katholikus és g.-keleti.

Ezekben kívül volt még 22 községi iskola román tannyelvvel, a melyek mindenikében tanítatott tantárgyként a magyar nyelv; némelyikben igen szép sikerkel.

A rendezettabb selekezeti iskolák is mind számosabban veszik be tantárgyul a magyar nyelvet.

A vallás- és közoktatási ministerium nagyban elősegítette ezen törekvést az által, hogy minden községi és selekezeti iskoláknak, a melyek c tekintetben kérelmeztek, ajándékban adott magyar tankönyveket a szegényebb sorsú nővendékek számára.

Hunyadmegye iskolatanácsa 1875-ben elhatározta volt, hogy a megye területén működő minden nemű iskolában rendes tantárgy legyen a magyar nyelv.

Erre a határozatra felsőbb megerősítés nem érkezett; mindenellett évről-évre örvendetesen szaporodik úgy a tiszta magyar nyelvű, valamint a magyar nyelvet tantárgyai közé felvétő iskolák száma. A tiszta magyar nyelvű népiskolák között minden számukra, minden jelentőségükre nézve első helyen állanak az államiak és községek.

Az állami és községi magyar nyelvű iskolák elhelyezésénél első szempont az volt, hogy azon községek kapják, a melyek még tudatával birtak annak, hogy egykor magyarok voltak s a melyek magok kérték, hogy iskolájok magyar nyelvű legyen.

A második és nem kevésbé döntő az, hogy a nagyobb és központi fekvésű helyiségekben, minden vidéken találhasson a közönség jó magyar iskolákat.

Igy, Fejérvár felől jöve, állami iskola van jobb kézre Algyógyon, amely igen népes község, járásbiróság, csendőrség székhelye, számos előkelő birtokos lakása és sok zsidótól lakott kereskedelmi pont. Ezzel átellenben Szász-Városon az ev. reformátusoknak vannak közép- és elemi iskolái. Piski telepen az E. erdélyi vasút államsegélytel tart derék népiskolát.

A Strigy völgyén: Bácsiban és Pujon állami, Bajesden, Borbátvizen, Livádián községi magyar iskolák vannak. Petrozsényben két állami népiskola 4 férfitanítóval és egy tanítónővel működik. Hátszeg városban a róm. kath. és ev. ref. selekezetek virágzó népiskolákat tartanak fenn. Ott a két román népiskola is kötelezettségteljesítéssel tette a magyar nyelvet. Hátszeg vidékén állami népiskolák vannak Felső-Szálláspatakon, Nagy-Pestényben, Lindrsinán; magyar nyelvű községek: Zajkányban, Alsó- és Felső-Szilváson. A Cserna völgyén Vajda-Hunyadon, Rákosdou, Kis-Barcsán s most már Alpestesen államiak. Cs.-Kereszton községi. Ezzel szemben nyílik egy völgy fel Nagy-Ág felé; annak aljában magyar állami népiskolája van Berekszónak s az lesz már jövendőben Nagy-Ágnak is, ahol eddig róm. kath. német nyelvű volt. A régi Zaránd két főhelyére: Brádra és Körösbányára is van helyezve egy-egy állami népiskola.

Csupán a Déván alól levő Marosmente áll o tekintetben gyengéül, a monyiben egyedül Maros-Ilyén van róm. kath. joglegű magyar iskola, az igen nagy érdemű Xantus Ignácz vezetése alatt.

Az állami és községi magyar iskolák tanítói buzgón ápolják magyar születősü tanítványainak a nemzeti érzést s mindenek felett a nemzeti nyelvet. Azt a sérelmet és tüpintatlanságot azonban nem követik el, hogy más nemzetiségű tanítványait erőszakosan magyarosítani törekednének.

A ki azt vallja, hogy ő román vagy német, annak nemzetisége tiszteletben tartatik. Csakis abban a jótéteményben részesül, hogy megtanulja egy művelt irodalom nyelvét, a mely egyszersmind saját hazájának állami nyelvö is, és növökédi hazafias érzületben.

A mily mértékben emelkedik itten a műveltség, oly mértékben terjed a magyar nyelv is, mert nem lehet ugyan tagadni, hogy vannak ilyen művelt román és német egyének, de a műveltség Hunyadmegye területén általában magyar jellegű.

A nép pedig készséggel fogadja a magyar nyelvet. Livadia és Bajesd kizárolag oláhul beszéllek s egészen a magok erejére állítottak magyar nyelvű népiskolákat. A Szilvások, Zajkány, sőt Brád is, jelentékeny évi segélylyel járulnak a magyar iskolák fenntartásához.

Midőn egy berékszói embert lázított valaki, hogy ne küldje gyormékét a magyar iskolába, azt feltele, hogy küldi biz ő, mert azért volt eddig olyan utolsó az oláh, a mert csak egy nyelvet tudott. Még a czigány is előkelőbb, ha két nyelvet beszél.

Nemzetiségi sélművelt túlbugzgók részéről történnek olykor izgatások a magyar iskolák ellen, hanem ezzel nem olyan nehéz elbálni.

A megyének van két magyar középiskolája: a szászvárosi ev. ref. gymnasium és a dévai állami reáltanoda.

Az előbbi megett már számot tevő múlt áll és a jövőbe is bizalommal tekint. Utóbbit a kormány és a nemzet kitüntető figyelme nagy eredményekre kötelezi, s ehez biztos az alap tanárai szakértelmében és tevékeny buzgalmaiban.

Ezen tanodáknak itten kiválólag polgári iskolai hivatásuk van, mert tanítványainak kisebb része megy egyetemre, mint nyomban ki az életbe.

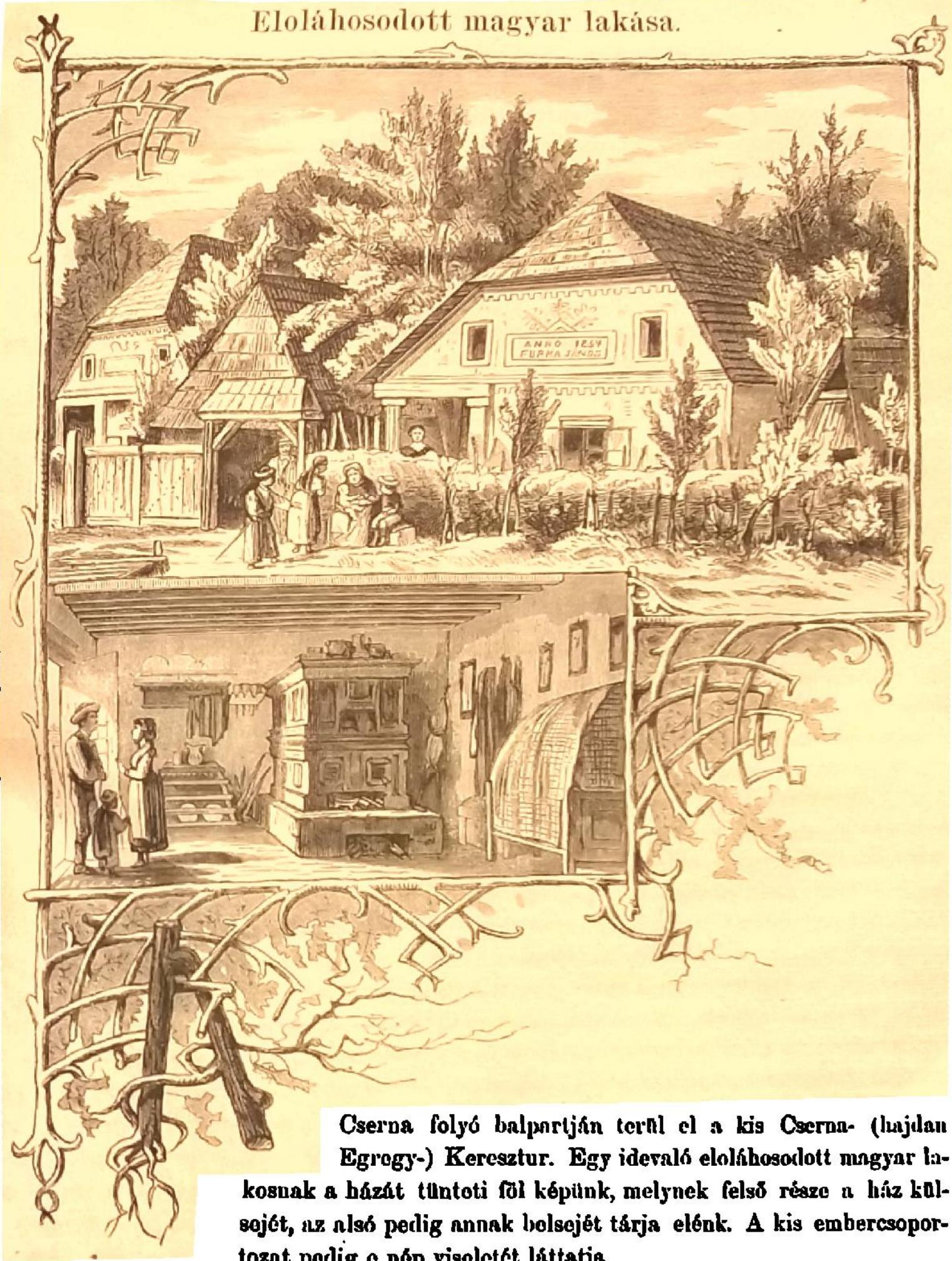
Ezek mellett szép és nélkülözhetetlen hivatást tölt be a dévai állami tanítóképzde is.

E meglovőket erősíteni, különösen a reáliskolát hozzáférhetővé kell tenni azon az uton, a melyen jól történt az elindulás, szegényebb sorsú gyermekek számára is; a magyar nyelvű népiskolákat évről évre szaporítani, szervezni később egy-két ipari szakmával összekötött felső népiskolát, s mi helyt a községek emelkedhetnek mostani nagymértékű nyomorukból, kisdedővodákat: akkor aztán a magyar nemzetiség nemtője mosolyogva fog Hunyadmegyre tekinteni s Hunyadi János és Bethlen Gábor születési földjén nem kell kutatva keresni a magyart.

1877. deczember.

Réthi Lajos.

Eloláhosodott magyar lakása.

Cserna folyó balpartján terül el a kis Csécső (hajdan Egrogy-) Keresztur. Egy idevaló eloláhosodott magyar lakosnak a házát tünteti föl képünk, melynek felső része a ház külsejét, az alsó pedig annak belséjét tárja előnk. A kis embercsoporthoz pedig a nép viselkedetét látatja.

A ház külseje némi jóllétről s némi izlésről, belseje pedig rendről és tisztságáról tenz tanuságot.

A lakréz rendesen egy szolrából áll, mely mellett néhol nyári konyha van. Az így egész a padolatig magnifik a belé rakott ágyneműek által, melyek minden nők kézi munkájának eredménye. Főleg az ágytakaró, törölközök, a párnahaj azon házi iparczikkek, melyek előállításánál a nők szívénél és hímzési ügyességüköt kötöttetik.

Ott a falhoz támasztva a guzsaly, a nőnek e házi jogara. Mihelyt beáll a télen, a család női tagjainak kezéből alig hull ki a guzsaly, vagy a rokka. A nő maga készíti a háztartáshoz szükséges minden felir neműt. A legritkább esetek közé tartozik, hogy piacról visszatérjön a vásznat.

Ott az elmaradhatlan nagy kályha, mely télen a lakást melegíti a melynek tüzenél egyszersem mind az ételek készítették. A szivesen látott vendéget rendesen azzal kinálják meg, hogy járuljon közelebb a tűzhelyhez. A falakon edénytartó és izléstelen oláh szent képek láthatók.

Rendesen minden ház előtt az utcán van egy kis agyagból összerakott ülőhely; ez a »paminc« (oláhsorban: pomnol.) Nyári estéken, ünnepnapokon azon foglalnak helyet a foly a diskursus — olábul; mint a családban, ugy a családon kívül is. Ez a köznyelv. Csak itt-ott egy-egy szóból, meg a nép typusából, viseletéből lehet következtetni, hogy ez a nép valaha tiszta magyar volt.

A ház tulajdonosának neve magyarosan van följegyezve a ház homlokzatára, de aki ebből azt következtetné, hogy magyarul megértetheti magát a tulajdonossal, nagyon csalódik. Az egész falu népe, melynek egy tekintélyes részét a Furka-család teszi ki, oláh, azaz gör. keleti vallású. Csak *egyesek* hívei a reform. egyháznak. Ezek Alpestestre, a szomszéd faluba járnak isteni tiszteletre. Igy állván a dolog vallás ügyében Cs.-Kereszturnon, magyar nemzetiségi tekintetben is hátrabb áll a község, mint pl. Alpestes, hol ref. egyház és magyar pap van. Cs.-Kereszturnon már kevesebb a magyar nemzeti öntudat, kevesebben vallják magokat magyaroknak. Az oláh beszerika (templom) és pap pusztítólag hatottak e tekintetben.

Most azonban Cs.-Kereszturnak magyar nyelvű községi népiskolája van, melyben két tanító igen jó sikerttel működik. Ha így megy, egy negyed évszázad alatt Kereszturnon ismét otthonossá lesz a magyar nyelv, melyet a közsépből most csak nagy kivételesen ért egy-egy ember; beszálni meg annál kevesebben beszélik.

Furka nevű ura család is van Cs.-Kereszturnon, de nagyon tévedne, ki a név oláh jelentéséből a családot is oláhnak nézne. Erre nézve régi családi okmányok alapján a következőket jegyezhetjük fel: Egy 1336-ki osztályos levélben a Furka család még Kereszturni néven fordul elő. 1469-ben a törökök őjnek idején meglepték hadnagy: Kereszturni Gergelyt, ki sátorából előrohanva, két águ sátor-támaszával elütte őket. A község lakosainak oláh része diadalmasan beszélte, hogy »furkák«-val (villával) üzetett szét az ellenség s a név ró is ragadt a hőre, kinek utódai aztán később dicságyból s megfeledkezve ősi magyar nevüköl, a »Furka« nevet kezdték használni. De Furka József 1814-ben az iránt kérelmez, hogy ősi nevét használhassa. — A Furkák közül most 18 család reform. vallású, a többi g. n. e. Előbbiek értenek keveset magyarul, az utóbbiak nem. Vannak még e községen Záborlászky, Bár, Antal, Horváth, Gyula, Farkas nevű családok is. De nyelvök, fájdalom, oláh,

Az erdélyrészti California központja.

(Nagyág.)

Hunyadmegye éjszaki határtonalatát egy festői hegycsoport képezi, melynek változatos alakzatai az Első Erdélyi vasút dévai állomásáról tűnnek ki legteljesebben. A figyelmes utazó előtt kétségen kívül feltűnnek az egymás hátán könyökölő csúcsok oldalain sekéfeszek módjára odatapasztott emberi lakok. Még jobban fokozódik azonban érdeklődésünk, ha tudtunkra esik, hogy az a szétszórt helység ott a fellegek honában villogó hárugas templomtorony körül a királyság egyik bűszkesége: Nagyág a megette szétigazó hegycsoport viseli az erdélyi Érczhegység sokat mondó nevét. Nem szakértő előtt is legött szembeötlik, hogy e csoport egyes kiemelkedései szabályos kúpalakot mutatnak, mely forma a geologok szerint mindig kitörésbeli működésnek köszöni lételeit.

Itt is hatalmas eruptiák nyomaival találkozunk mindenfelé s pontos vizsgálatok kideríték, hogy az Offenbányáig terjedő Érczhegység négy kitörési repedék, melyen át az ifjabb eruptió-közletek felszínre hatoltak. Ez a roppant vulcanicus anyag aztán déli felén, tehát Nagyág körül lassanként súlyedni kezdett, minek természetes következményeül másodrendű repedések támadnak úgy az olygocen-korszak vége felé működő emez ifjabb eruptió közletekben, mint a korábbról itt létezett üledékes közletek között. A hézagok később érczetőmegekkel lettek teletömve (tellérek), s az egész területen gyakorolt bányaműveletek után ingerlő tárgyat szolgáltatnak az emberi birvágy- és kapcsiságnak.

De bár ezredek óta várt művelőre Pluto kincses kamarája; bár a rómaiak által is használva voltak a Nagyághoz alig 6—7 órányira eső rúdai és zdráholczi bányák, az újabbkorú aranytermelés terén vezérezerepet játszó Nagyág alig egy század előtt jelent meg a bányászat évkönyveiben. Csnk 1746-ban vitt a Barcsay család nosági kanásra Ormingyán Juon a mostani »Hajtó« csúcs közelében talált aczélszürke fémról mutatrányt Born Lajos gyulafelhérvari tűzérkapitányunk, ki úgy látsszik, Csertéscu már aranybányát művelte. Born physical tulajdonságai után már-már vasfénylenek vala hajlandó ítélni a felmutatott ásványt, minden a gyulafelhérvari pénzverdénél ezek között vegykémlelés kimutatásának rendkívüli gazdag arany- és ezüsttartalmát. Többszörös próbák minden az előbbi kedvező eredményt tüntetvén elé, miután ismételt kísérletek után sem sikerült a környék birtokosainak, a magyart annyira jollomzó vallalkozási vonakodását legyőzni, õ maga a tapasztalt bányász és kobász nyitotta meg Wildburg nevezetű s Gy.-Fehérvarát állomáson a mérnökkari századossal 1747-ben a mai görög templom északi oldalán a cseresznye-piros és szépen krystállyodott (egyhajlású) Realgarjairól ismeretes tűrnát. Ez időtől fogva a bánya kitűnő eredménnyel, de kozdetben nagyon is rohamosan a műlység felé s csak a legolcsóbb köszegeken művelteket. Az altárnák igen csekély függélyes távolságban hajtattak oly módon, hogy 1765-ben már a hatodik (most József) altárná hajtása kezdetet meg. És e műkö-

tevékenységnek volt is oredménye, mert mindenjárt kezdetben tetemes jövedelem kárpolitotta a részvénycseköt. Igy 1756-ban 275,591 frt, 1757-ben 206,159 frt volt a tiszta jövedelein. Az akkor időkhöz képest bizonára jelentékeny összegek voltak ezek.

A telérviszonyok alaposabb ismeretével a bánya feltárása is mind rendszeresebben terjede. Számtalan telért tárta fel, melyek 400 meter magasságban terülnek el. Jelenleg 20 szintben mintegy földalatti labyrinthben foly a munka s még 1848-ban tervet dolgoztak volt ki egy Csertéről megnyitandó újabb tárna nézve. Ily rohamos feltárások mellett lehetetlen vala a bányába a tiszti lakokat is folyvást megfelclő pontra vándoroltatni. E miatt a jelenleg legterjedelmesebben művelt Ferencz tárnahoz például egész utazást tesz a látogató.

Csakhogy még az egyszerű természetbarátot is kárpolitja aztán ezen útközben kinálkozó egyenes kilátás a piskui terjedelmes vasúti telep tarka házsoraitól be a Pareng és Retyezát méltóságos és rendesen hőborította csúcsáig, majd a vakond túrássá törpült dévai várhegy (660') szintén eruptiv környékétől (Decebal, Kolczbegy, Tekenőhegy stb.) le a Schiesshügel rendszereiben épített merész branyicskai hidig. Egy kis képzelet segélyével magunk elő varázsolhatjuk Branyicskán a Martinuzi által is lakott barrache stylu kastélyt, meg a szűkös m. illyei lakot, hol a hagyomány szerint Erdély Mátyása : Bethlen Gábor született. Sőt a különben nehezen járható útra sem lehet éppen panaszunk, mert szorgalmat bányabívatalnokaink gondosságából bikk-, cser-, benje- és bodzasasorok árnyában éldelhetjük a kilátás örömeit, vagy szaggathatjuk a hegyi mezőknek források mellé huzódott nefeletejts, campanula, centaurea, gentiana, hyeracium s több esféléből kitelő virágait.

Alant a massív kiboltozott tárna csarnokában szives vezetőnk Frank bányatiszt úr rendeletére talárszerű köpenynivel és Holzmützlivel felcostumirozva egy lövonatu riznáu (bányászkocsi) lovagló ülésben kezdjük meg az 1500' hosszu és kivált kezdetén fölélmesen behajló salazattal ellátott tárnat. Hatzáz ölré csupa agyagon át hatol tárnak, azért itt nem vala felesleges a szilárd falépítmény, valamint a 200 öl homokon át sem, mely ezután következik. Ezután az aranyat hordó zöldkőbe van utunk vájva, hol már oldaltárnák torkolatai is villannak elé a bányavízben sebes vágatvást lubiczkoló fogatról halványan remegő mécseünk világánál. A zöld trachyt keletre irányul s minthogy legtöbb helyt a csúcsokon és minden nyiszor felette barna trachyt foglal helyet: Debreczeny *) és utána Grimm azt kezdék hinni, hogy amaz idősebb ennél, de mert sehol még nem sikerült a zöld trachyt áttörését hebizonítani, a feltevés is elveszté jelentőségét. Mi reánk nézve csak azért nevezetes e körülmény, mert a kalauzoló »Hutmann« (bányafelőr) »megállj« vezényszavára ép ilyenmű közetben látjuk az európai rabszolgákat, bányászainkat fáradni. Sovárt tekintetével azonnal a sárga kincs után keres a látogató, de mint megjegyzők már, sikertelenül, mert terméssarany itt teljeséggel nem fordul elő, csupán a tellür képez itt aranynyal, ezüsttel és más fémekkel egészben az aczélibőz, ólomfénylező hasonló érczeket. Ennél fogva az illeti termelés kohászat vagy zuzdai művelet útján lesz értékesíthető.

Alig egy órai távolban füstölögnek épen azért Csertés kohói, hol rég idők óta üzik

*) Debreczeny a »Kiewi canta« érdemes szerzője, radnai megannyóból a cserései kohászathoz volt attáve, hol tibbi nevezetet szakmonkát írt.

az egykor tömérdek, de ma már fogyni kezdő erdők segélyével a kohászatot. Bányakapitányságilag kijelölt helyiségek hordják ide terményeiket. (Hondol, Csertés, Magura, Galbina, Boicza, Füzes-Szt.-Háromság, Porkura stb.) A tellur minden nagyági aranyércznél szerepet játszik, a ként, rezet, ezüstöt, ólmot, higanyt és arzent ide nem számítva, s mindennyitől pörkölködés módszerrel választják el a sémek királyát. Először ólommal hozzuk össze s az így nyert folyó tömeget pogácsa-idomúlag saúgyakra a szabadba helyezik, hol lassu pörköléssel ellillantják (flammirozák) a sémek értékét csökkentő ként. Egy hét mulva (miközben 3—4-szer megsforgatják) az üzökébe, egy kőralaku s tetszés szerint fel- s alámozgatható födéssel ellátott kemencébe helyezik, hol több hathatós furó óbléből kikelő egyenletes légmozgás útján oxygenet bocsátanak rá, mely az ólommal mázzá (ólomeleg) köti magát a fedő belső falán. Majd úgynevezett »Silberblick«-et mutat az oldat. Ezt aztán nagy okuspokuszsal osztja el az egész személyzet jelenlétében a kohótiszt egy 3-águ későriással a vízben lehűtött fémlépényt. Ez után külön választatják légenysar (választó víz) közvetítésével az aranyat s hiteles kémleti jeggyel látják el, hogy forgalomba jöhessen. Látnivalólag nem igen kedvez az egészségnek e munka s az olvasztó munkások az ellenszerű vett óriás szalonnaadag daczára száradó szegény ördögök módjára néznek ki.

De maga a sém előállítása sem sokkal különb az általunk meglátogatott tárnában *Simiphus* kétségbetű munkájánál. Akárháromszor ezreket ad ki a bánya pusztá reménységre. Most is mindenfelé zaj, dübögés, majd a robbantások földrengésszerű moraja s az itt-ott nehézkes hüllöként lépdelő halvány munkások (hevérek) egész legiója sűrög e föld alatti katakombák kincseinek feltárásán. Egy négyszögmérföldnyi területen *Mynothaurus* labrintbjának párját találod itt; ha tetszik azinról szintre emelkedhetel egészen a helység pincéig s mégis még ismeretszomjas tudósokkal is megesik, hogy nem látnak csak egy jókora ercsekét sem. Pedig a *nagydgit* (Blattellur, Elasmos) kizárolagos hazája volna itt, melynek ép négyzetes (tetragonal) s inkább véglapokban előtűnő táblás jegecsei minden múzeumban közfigyelem tárgyi. Itt is van gondoskodva, miszerint legalább a föld színén kellő képzetet nyerhessen az utazó, mert az u. n. Reichkammer nagyértékű példányai bárki által is megtekinthetők, sőt a kinek tárcsája megengedi, emlékül is vihet belőlük. Különben itt egymás mellett találjuk a sémeknek Nagyágon honos fajait s egyszersmind beláthatjuk, mennyire gazdag lehet ez a gyűjteni száudékozó mineraloguak. A bányabeszakadásokat finom faragású arabeskek gyűjánt díszítő s hajnalpirosba játszó Rhodocrosit (Manganspath), a horgonyfényle s fahlerz (fakóércz v. letaerdrít) a sémek, majd a hatszögös oszlopak és pyramisokban jegedő quarzok, amethyst, prasmasféleségeikkel s mindennyinn az arauystartalmú érczek smitjéből igen nagy választékban láthatók. A Realgarról már említettem, hogy bármily aestheticalag kedvesek és egyhajlású (monoclinische) krystályai a gondatlan velejárónak könnyen bajt okozhatnak arsentartalmuk miatt. Hátra van még, a miről már eddig kell vala omlékezni: a Sylvanit (Schrifttellur, Weistellur, Aurotellurit), melynek apró tünlak s fennütten csoportozott düllényes krystálykai hyeroglyphicus akombákomoknak tetezeinek s valószínűleg a női nemhez tartozó báuyatundér megfejtetlen levolezéseit gyűjtött (sőleg az előbbi levélércek mellett) az első determinált mineralog, mert ilyen könnyedén odavetett a pont és vonal között ingadozó írás eszményképét hol is találta volna fel.

tevékenységnek volt is eredménye, mert mindenkor kezdéthez tethető jövedelem kárpótolta a részvényeseket. Igy 1756-ban 275,591 frt. 1757-ben 206,159 frt volt a tiszta jövedelem. Az akkori időkhöz képest bizonyára jelentékeny összegek voltak ezek.

A telérviszonyok alaposabb ismeretével a bánya feltárása is mind rendszeresebben terjedt. Számtalan telér tárta fel, melyek 400 meter magasságban terülnek el. Jelenleg 20 szintben mintegy földalatti labyrinthben foly a munka s még 1848-ban tervet dolgoztak ki egy Cserti-ról megnyitandó újabb tárna nézve. Ny rohamos feltárások mellett lehetetlen vala a bányába a tisztá lakat is folyvást megfelelő pontra vándoroltatni. E miatt a jelenleg legterjedelmesebb művelet Ferencz tárnahez például egész utazást tesz a látogató.

Csakhogy még az egyszerű természetbarátot is kárpótolja aztán ezen útközben kinálkozó egyenes kilátás a piskii terjedelmes vasúti telep tarka házsoraitól be a Pareng és Retyezát méltóságos és rendesen hőborította csúcsáig, majd a vakond túrássá törpült dévai várhegy (660') szintén eruptiv környékétől (Decebal, Kolczhegy, Tekenőhegy stb.) le a Schistkorn rendszerben épített merész branyicskai hidig. Egy kis képzelet segélyével magunk előre varázsolhatjuk Branyicskán a Martinuzi által is lakott barrache stylü kastélyt, meg a szűkös m. illyei lakot, hol a hagyomány szerint Erdély Mátyása : Bethlen Gábor született. Sót a különben nehezen járható útra sem lehet éppen panaszunk, mert szorgalmas bánya-hivatalnokaink gondosságából bikk-, cser-, benge- és bodzafasorok árnyában éldelhetjük a kilátás örömeit, vagy szaggathatjuk a hegyi mezőknek források mellé húzódott neselejts, campanula, centaurea, gentiana, hyeracium s több esféléből kitelő virágait.

Alant a massíkul kiboltozott tárna csarnokában szíves vezetőnk Frank bányatiszt úr rendeletére talárszerű köpenynivel és lőlzmütlivel felcostumirozva egy lóvonatu riznán (bányászkocsi) lovagló ülésben kezdjük meg az 1500° hosszu és kivált kezdetén félelmesen behajló salazattal ellátott tárnat. Hatszáz öltre csupa agyagon át hatol tárnak, azért itt nem vala felesleges a szilárd falépítmény, valamint a 200 öl homokon át sem, mely ezután következik. Ezután az aranyat hordó zöldkőbe van utunk vájva, hol már oldaltárnák torkolatai is villannak elé a bányavízben sebes vágtatvást lubiczkoló fogatról halványan remegő mécsesünk világánál. A zöld trachyt keletre irányul s minthogy legtöbb helyt a csúcsokon és mindannyiszor felette barna trachyt foglal helyet: Debreczeny *) és utána Grimm azt kezdek hinni, hogy amaz idősebb ennél, de mert sehol még nem sikerült a zöld trachyt áttörését bebizonyítani, a feltevés is elveszté jelentőségét. Mi reánk nézve csak azért nevezetes e körülmény, mert a kalauzoló »Hutmann« (bányafelőr) »megállj« vezényszavára ép ilyenmű közben látjuk az európai rabszolgákat, bányászainkat fáradni. Sovár tekintetével azonnal a sárga kincs után keres a látogató, de mint megjegyzők már, sikertelenül, mert termésarany itt teljességgel nem fordul elő, csupán a tellür képez itt aranynyal, ezüsttel és más fémekkel egészen az aczélhoz, ólomfénylehez hasonló érczeket. Ennél fogva az itteni termelés kohászat vagy zuzdai művelet útján lesz értékesíthető.

Alig egy órai távolban füstölögnek épen azért Cserti kohói, hol rég idők óta üzik

*) Debreczeny a »Kiewi caata« érdemes szerzője, radnai magányából a cserti kohászathoz volt attéve, hol tálal nevezetet szakmunkát frt.

az egykor tömérdek, de ma már fogyni kezdő erdők segélyével a kohászatot. Bányaakar-tányságilag kijelölt helyiségek hordják ide terményeiket (Hondol, Csertés, Magura, Galbina, Boicza, Füzes-Szt.-Háromság, Porkura stb.) A tellur minden nagyági aranyércznél szerepet játszik, a ként. rezet, ezüstöt, ólmot, higanyt és arzent ide nem számítva, s mindenről pörkölködészerrel választják el a sémek királyát. Először ólommal hozzuk össze s az így nyert folyó tömeget pogácsa-idomúlag saúgyakra a szabadba helyezik, hol lassu pörkölkéssel ellíllantják (flammirozák) a sémek értékét csökkentő ként. Egy hét mulva (miközben 3—4-szer megsforgatják) az üzükébe, egy kőralaku s tetszés szerint fel- s alámozzatható födéssel ellátott kemencébe helyezik, hol több hathatós furó öbléből kikelő egyenletes légmozgás útján oxygent bocsátanak rá, mely az ólommal mázzá (ólomeleg) köti magát a fedő belső falán. Majd úgynevezett »Silberblick«-et mutat az oldat. Ezt aztán nagy okusz-pokuszzal osztja el az egész személyzet jelenlétében a kohótiszt egy 3-águ késűriással a vízben lebütött sémlepényt. Ez után külön választatják légenysav (rálasztó víz) közvetítésével az aranyat s hiteles kémleti jeggyel látják el, hogy forgalomba jöhessen. Látnivalólag nem igen kedvez az egészségnak e munka s az olvasztó munkások az ellenszerűl vett óriás szalonnaadag dozzára szánandó szegény ördögök mödjára néznek ki.

De maga a sém előállítása sem sokkal különöb az általunk meglátogatott tárnában *Sinophus* kétségbetű munkájánál. Akárhányszor ezreket ad ki a bánya pusztá reménységre. Most is mindenfelé zaj. dűborgás, majd a robbantások földrengésszerű moraja s az itt-ott nehezkes hüllöként lépdelő halvány munkások (hevérek) egész legiója sűrög e föld alatti katakombák kincseinek feltárásán. Egy négyzetmérföldnyi területen *Mynothaurus* labyrinthjának párját találod itt; ha tetszik szintről szintre emelkedhetel egészen a helység pinczáig s mégis még ismeretszomjas tudósokkal is megesik, hogy nem látnak csak egy jókora erecakét sem. Pedig a nagyágút (*Blattellur*, *Elasmos*) kizárolagos hazája volna itt. melynek ép négyzöges (tetragonal) s inkább véglapokban előtűnő táblás jegecsei minden museumban közfigyelem tárgyai. Itt is van gondoskodva, miszerint legalább a föld színén kellő képzetet nyerhessen az utazó, mert az u. u. Reichkammer nagyértékű példányai bárki által is megtekinthetők, sőt a kinek tárczája megengedi. emlékül is vihet belőlük. Különben itt egymás mellett találjuk a sémeknek Nagyágon honos fajait s egyszersmind beláthatjuk. mennyire gazdag lelhely ez a gyűjteni szándékozó mineralognak. A bányabeszakadásokat finom faragású arabeskek gyanánt diszítő s bajnalpirosba játszó Rhodocrosit (*Manganspath*), a horganyfényle s fahlerz (fakóércz v. letaerdrít) a sémek, majd a hatszöges oszlopok és pyramidisokban jegedő quarzok, amethyst, prismaféleségeikkkel s mindenről az aranytar-talmu érczek sinitjéből igen nagy választékban láthatók. A Realgarról már említettem, hogy bármily aestheticailag kedvesek és egyhajlású (monoclinische) krystályai a gondatlan velejárónak könnyen bajt okozhatnak arsentartalmuk miatt. Hátra van még, a miről már eddig kell vala emlékezni: a Sylvanit (*Schrifttellur*, *Weistellur*, *Aurotellurit*), melynek apró tüalak s fennőtten csoportozott dülényes krystálykái hyeroglyphicus akombákomoknak tetszenek s valószínűleg a női nemhez tartozó bányaüндér megfejtethetlen levelezéseit gyanította (föleg az előbbi levélérczek mellett) az első determináló mineralog, mert ilyen könnyedén odavetett a pont és vonal közt ingadozó írás eszményképét hol is találta volna fel

egyobbi? Elég, hogy a tellur (írany) az aczéleszürke vagy ezüstszínű és fémfényűvel rangos fémvagyúlothon képviselteti magát legjobban (55—59%) s még a nagyúgitős gazdagágnál is ólom van, itt az arany és ezüst lepnek előterbe. Nagyúgon kívül sokkal gazdagabban van vele megáldva Ossenbányán, az Érczhegyeség összuki lóbánál. Hazánkon kívül azonban csak Amerika dicsékelhetik sylvanittal. — Újabban még fedeztek fel egy kizárolag Nagy-Ágon előforduló érczetet: a Pelzitet. Mindenikre jellemző, hogy több alkatelemük az irány (tellur), mely arany, ezüst, limonit, ólom, haematit, sőt vasfénylevel alkotja az itt előforduló érczket. Aki nem sajnálja a Bergschule tantermében kézi használatra összeállított ásványgyűjteményt megtékinteni, láttni fogja Nagyúg érczein kívül a környék a calcedon féleségeit (nöhat, jaspis) gypsa (gyönyörű egyhajlású oszlopokban) és a trachytnek itt előforduló változatait is (dacit, zöldkőtr., barnatr.). E tanoda 1836-ban keletkezett s még a bányászok hadkötelezettsége alól mentesítve voltak, sőt innen felvéti vizsga letétele után egészen Selmeczre is felmohettek, nagyobb látogatótérüknak örvendett. Mostani növökékeit bányásztisztek két évig oktatják s az erdélyi rabszolgák innen nyerik felőreiket. Gyakorlati kiképzésük végett bányamunkát is végeznak a tanulók, kiknek német nevük van széltében használva (Bergschüler v. Bergschüler). A tanoda alapítója a nagyérdeimű Franzenau, (szül. 1802-ben Nágó, † 1862. Kolozsvárt), ki európai híre jutott lepkégyűjteményét (2,347 faj) e tanulók segílyével állította össze.

Társadalomilag igen csöndes zuga ez a világunknak, hol csak a kath. templom építési részletei tartani szokott Kirvai (templomi ünnep) s a vasárnap viharos jelenetei képeznek a minden napias egyszerűségtől kivételt. Magyaros szellem is kezd a derék bányanagy (Held József bányatáncos) s behánya ügybuzsgó hivatalok közreműködése óta mutatkozni, csakbogy az alábbi adatok eléggyé tanúsíthatják, makkora mulasztás terheli itt hazánk fővárait, a közügyek és iparvállalatok első hivatott támogatóit, főrangú családainkat. Ha tekintjük ugyanis a kezdet éveket, a felséges uralkodó ház 16 részvénnyen kívül alig fordul belföldi részvénnyel tulajdonos elő. Ma az igaz kedvezőbben állunk, mert az uralkodó ház már 38, a kir. kinostár 32 részvénnyel van képviselve, de a többi bányabirtokos aztán minden időben. Így a Wildburg, Born, gr. Mitrofsky, gr. Tries, gr. Kotulnitzky stb. családok, többnyire Bornval egyidőben szolgált katonatisztek utódai. Pedig e bánya rövid 130 évet tevé műltja alatt közel 5 millió tiszta hasznót hajtott s csak a múlt évi tiszta jövedelem is 52 ezer frt. Jelenleg 8 főbb tisztot, 24 altisztot és 600 munkást foglalkoztat, kiknek járandóságainál a bári kindások 14—15 ezer frtot tesznek ki. Csak 10 port 8—10 mázsát robbantanak el havonta. A munka télen, nyáron egyszerűen foly. Már hajnal 3-kor megkondul a jelző harang s a munkások rövid imá után komor szótlansággal kezdik meg útjukat. Be és ki egyaránt gyalog kell a roppant területet bejárnioik. Kijövet szigorú vizsgálat alá veszik egyetl-egyig őket, s mégis talál a kapcsolatot a félte ércz elidegenítésére. Délélőtt 11-kor már kijönök s egyesek még 2—3 órányira Hondol Majorára, Csertésre gyalogolnak bába tűzhelyükhez. A munka fáradságos az igaz, de ha már meg kell lenni, folyna inkább a mi szereinkbe a hárson. Így azonban be kell érnünk azzal, hogy a festői páratlan szépségű vidéket legalább a miénknek mondhatjuk.

Már hajnal hárrom órakor kongatják a helység egyes pontjaira felállított ércz-

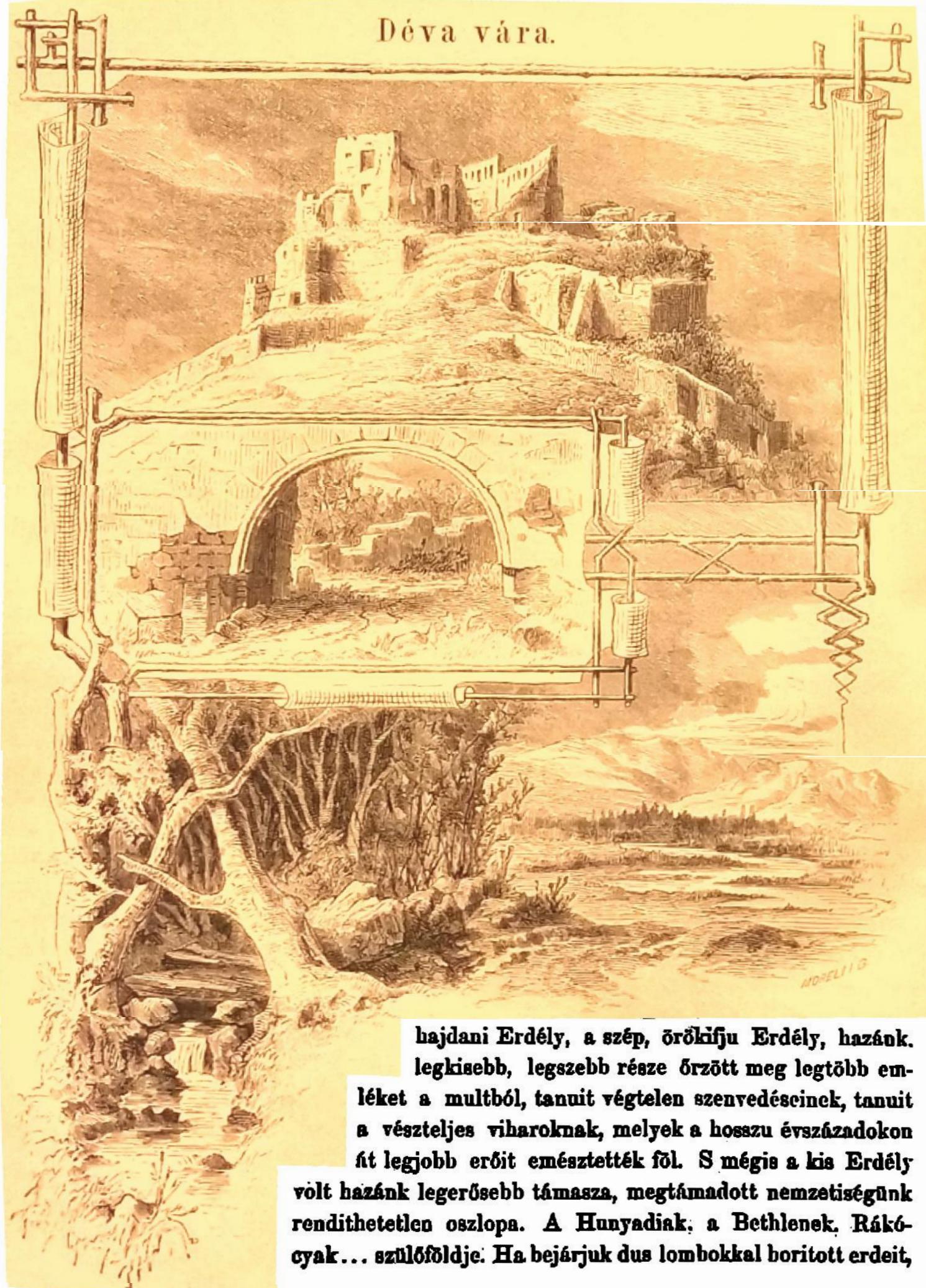
lapokat. Az első jelre teljesen felkészülten lép ki hajlékából a bányász s kézi mécsesével világánál megkezdi útját a távol bányatorok felé. Ez út sáradalmairól képzetet alkotunk, ha egy pillantást vetünk Nagyág vidékére. Alig látni ott 200 □ölnyi sík tért s ekörül jobbára hivatali helyiségek vannak építve, míg a bányászok fenn a hegyek lépcsőzetein egyengettek maguknak telekhelyet. Munkás kezükkel a sziklatalajból is tudnak annyi termő réteget előállítni, hogy lakásuk körül néhány fa zöldelhessen. S minthogy a házak jókora távolban feküsznek, nyári időben az egész helység egy kis parádicsomkertnek mondható, melynek kapuja csak délről marada nyitva, míg a többi világítájak felé hatalmas trachytfal övezí. Északról tekintve, a kies helyiséget, a főter díszesebb házorai láthatók, háttérben a róm. kath. templommal. Ez a templom különösen keresett kilátási pont s terassáról lehetetlen költői elragadtatás nélkül alátekinteni Hunyadmegye festői völgycsoportjára.

Hanem a szegény bányász nem igen ér rá lakhelyének szépségeit figyelni. Ő sietve lépeget rendeltetési helyére. minden tárna két ajtóval elzárható előcsarnokkal kezdődik. A Ferencz- és Józseftárnánál még őrház is van felépítve, hol a munkások a vezető felől jeladására imára borúlnak. Majd Glück auf-ot kiáltanak s komor magábavonultsággal kezdi meg mindenik útját. Csak a meddő közet kihordására rendelt személyzet ül kocsikba, a többi gyalog hatol be az orchusi mélységbe. Ott ben aztán a bányamérnök által kijelölt új telléről hajtja, vagy a régin sárad tovább, kezében vésővel, kalapáccsal. E lassu titani tevékenységek mégis szembetűnő láttatja van már pár hét alatt is. Mint egy leomlott vár körül, úgy hevernek szerteszéjjel a bányász vésője után a lefejtett szikladarabok. Közbe-közbe robbantnak is. Egy pár lépés távolságból sovár vágygyal lesi mindenik ilyenkor az áldást. A felügyelő tiszviselők folyást ellenőrzik a munkát s a tartalmas érczeket legott zacskókba rakva lepecsételik. A meddő sziklát aztán apró kocsivonatok szállítják ki s a bánya szádu előtt nem messze halomba ontják.

Tizenegy órakor végződik a munka. minden munkás szigorú vizsgálat után távozhat csak s mégis hány módját találják ki a féltett kincs elidegenítésének. A napi zsákmányt öszvéreken felszállítják a bányanagyi hivatalba, hol kellő ellenőrizés mellett leltárba vitetik minden szállítmány. A munkások pedig sietnek házi dolgaik után, jóllehet a mezei munkálkodást inkább a nőkre szeretik bízni. Nem is csodálkozhatunk rajta, ha véres-verejtékes munka után alig van kedvük egyébbel foglalkozni s pénzosztás napján vagy ünnepeken nagyon is hozzájárulnak a földi öröömök élvezéséhez. De ő már a megszokásnál fogva sem bírhat érzékkel Nagyág tündéries panorámája iránt, míg az aesthetikailag művelt látogató nem tud beteleni a látványákkal, s lelkét bűszke önérzet tölti el, hogy ilyen vidékkel dicsekedhetünk hazánk.

Teglis Gábor.

Déva vára.

NÖRELLIG

hajdani Erdély, a szép, őrökifju Erdély, hazánk, legkisebb, legszebb része őrzött meg legtöbb emléket a multból, tanuit végtelen szenvedéscinek, tanuit a vészteljes viharoknak, melyek a hosszu évszázadokon át legjobb erőit emésztték föl. S mégis a kis Erdély volt hazánk legerősebb támasza, megtámadott nemzetiségünk rendithetetlen oszlopa. A Hunyadiak, a Bethlenek, Rákócyak... szülőföldje. Ha bejárjuk dus lombokkal borított erdeit,

arauytermő hegyeit, mindenhol a multak emlékeivel találkozunk, nemzeti nagyságunk, csekély örömeink, s hosszu szenvedéseink emlékeivel; — romba dölt sasfészkeivel a zord és mégis sényes multnak; s örülünk, hogy a vészek lezajlottak, hogy a szébb jelennek vagyunk gyermekei, hogy a boru után derű következik, — örülünk, hogy békésen dolgozhatunk kiicsiny otthonunkért, közös hazáért, s remegve gondolunk a pillanatra, melyben talán el kell hagynunk a helyet, melyhez annyi édes óra, gondteljes munkában átvirrasztott éj, szenvedés emléke és a hivatás köt, inelyben a véráztatott völgyek dus rétein ujra a vad harczimének sognak tombolni, a segyverek zöreje, harcosok lármája fog zugni, a haldoklók utolsó sohaja elveszni a halálmadarak károgása közt, — hiszen »megbűnhődte már e nép a multat s jövendőt!« Vér áztatott itt minden talpalatnyi tért!

Soh! mégis oly jól esik ábrándoznunk a multról, megemlékeznünk az ősökről, kik karddal kezökben, s mosolyjal ajkaikon haltak el értünk, a késő unokákért, áhitattal tekintünk sasfészkeikre, békés völgyeinkből, a büszke várakra, melyeknek keletkezéséről, bajdani lakóiról csodás dolgokat beszélт már századokkal ezelőtt piciny unokájának a nagyapa, ki egykor szintén ámulattal hallgatá a gyönyörű regéket, melyek új életre keltek a romokat, melyek mint a rét virágai teremnek, melyek ezért hagyományként szállnak nemzedékről, nemzedékre.

A regék névtelelen költői nem feledkeztek el Déváról: tündérek építették a várat.

Az annyiszor megénekkelt Maros mellett, a mult emlékeinek kimerithetetlen tárháza, Hunyadmegye székhelye fölött emelkedik a várhegy, festői romkoronájával, mint nagy idők néma tanujele! Most csendes, kihalt mint a sir, csak visszatérő, munkájok romlására kesergő tündérek zavarják méla csöndjét, s töltik be zokogásukkal az omladozó falakat.

A monda szerint három tündér, vas, ezüst és arany várat akart építeni. A vas és ezüst várak, Hunyad és Déva főlépültek, az arany várat elragadták a Strigy és Maros hullámai, mert nem Isten nevében épült.

A képzelet más regét is teremtett: három tündér egyszerre dolgozott, a dévai, aranyi, és kis kaláni várón. A két előbbi istenben vetett bizalommal látott munkájához, de a kaláni vár tündére merész daczzal fogadott, hogy éjfélre maga erején is készen lesz művével. Fel is építé azt a kitűzött időre, csak ugy ragyogott a fénytől, pompától. Aranyos fogatán átvágtatott ekkor a két szomszéd tündérhez, de nem sokáig folytatta dicsekését, mert az első kakas szóra menydörgésszerű morajjal elsúlyedt a vár s helyébe isten egy gyógyforrást fakasztott annak jeléül, hogy vele buntotlenül szembe nem szállhat senki.

Regélik még, hogy a hegyen mulatni szokott tündérleányok építék, kik minden két évben visszatérnek.

E regék nyilván mutatják a kercsztény felfogást, miből a vár korára is következetést vonhatunk.

Déva keleti, éjszakkelőti és délkeleti része a Maros parton terül, nyugoti, éjszak és délnyugati része a folyó völgyét szegélyző hegység tövében fekszik. Az első erdélyi vasút utasainak már távolról láttník a hegység zömétől elkülöntött óriási kup, mely távolról a Maros völgyét egészen olzárni látszik. Ez a körülötte fekvő hegységekkel katalán alkot, hol

Déva képezi a góczpontot. A kúp tetején hóbor romokban a tündérek vára. Létezéséről a legelső hitelos adatott 1269-ből birjuk,¹⁾ moly évben az apja, királya ellen lázadó István, »chytcomesnek de Keluuk« adományozza.

Később egy időre az erdélyi vajdák székhelye volt. A szereucsétlen Ottót Déva vára alatt fogták el Apor csatlósai. Apor vajda a szászok séken tartására és zsarlungására tette át ide székhelyét.

Nagy Lajos és Zsigmond királyok több ízben adnak utasításokat a dévai parancsnokoknak.

V-ik László király a beszterczei grófságot és Dévát a hozzá tartozó 56 faluval Hunyadinak adományozza, bű szolgálatáért. Egyideig nyugodtan birja; — 1456-ban országgyűlési végzéssel köteleztetik a vár és uradalomi visszabocsátására. A közbejött akadályok miatt a végzés nem hajtattott végre, a Hunyadi család egész kihaltáig birtokában maradt a gazdag adománynak. Mátyás gyakran megfordult a várban, s folyton jó karban tartotta.

Kinizsi a török ellen vivott harczaiban segyverraktárul használta. Itt tartott pilenöt a kenyérmezei csata előtt is.

1504-ben visszacsatoltattatott a koronai uradalmakhoz; azonban Szapolyai alatt ismét magánkezekre került.

János és I. Ferdinand között sokszor volt vita tárgya a vár birtoklása; de György barátuk sikerült minden megtartani; majd Izabella királyné udvartartásához tartozott.

Szapolya 1540. július 21-én halt meg Szász-Sebesen, holt testét Dévára hozták, s innen csak egy hónap mulva kisérték Székesfehérvárra, a királyok temetkező helyére. De özvegye minden különös előszeretettel viseltetett Déva iránt.

János Zsigmond, Báthori István idejében az ereknekek hörtöne volt. Itt végezte be életét az unitáriusok első püspöke: Dávid Ferencz is.

A következő évszázadok viharos napokat hoztak a bűszke sziklavárra.

A fejedelmi széken az ingatag, vérszomjas Báthori Zsigmond tilt. Most csodálkozva olvassuk az évkönyvekben, hogy a szabad Erdély mint türhetett meg ily szörnyeteget trónján. Végre betelt a pohár, s az ország rendei Básta Györgyöt és Csáki Istvánt választották vajdákká, remélvén, hogy Rudolfsban erős támaszt fognak találni. Családtak, Básta a vérig kinzott országra még nagyobb nyomort hozott. Még él a nép emlékében »Básta szekere« a kiélezett, alig tengődő emberektől vont két kerekű jármű. A zsarnok oltalma megrabolta a népet. Az elégdedetlenség folyton növekedett, Bácsnak 1600-ban mennie kellett.

1601-ben Báthori ujból megválasztatván, Dévát tette székhelyévé — moga tivornyákban tölté napjait, a kormányt Csáki, urának méltó embere vezette. A fejedelem helyzete rövid idő alatt tarthatatlanná vált, Székely Mózes, Toldy Ferencz oly erélylyel léptek fel ellene, hogy Fehérvárra kellett menekülnie. Básta a kedvező alkalmat felhasználálandó, Erdélybe rontott, Székelyt Dóvánál megverte s a fejedelem ellen indulit. Báthori félt az os-

tromtól a Déván keresett menedéket. Utolsó pillanatait arra használta, hogy a várost kegyenczének Gesti Ferencznek adományozta.

1603-ban Bústa Dévára hívta a rendeket országgyűlére. A terem megtelt; Bústa e szavakkal lépett be: »törvénytételt kivántok-e vagy kegyelmet?« A gyűlés igazságot követelt, erre Bústa ki akarta végeztetni a jelenlévőket, mint felségárulókat — mert négy-szer esküdték hüséget ugymond Rudolfsnak, — s ugyanannyiszor szegték meg. Sennyei közelépítő megakadályozta a merénylet kivitelét. Az országgyűlés nagy izgalmak között feloszlott és Bústa még jó ideig táborozott a várban és vár alatt.

1605-ben Bocskay kezére került. Ennek eleste után Báthori Gábor lépett a fejedelmi trónra, melynek százszoros gyalázatára vált, hogy jó szellemével, Bethlen Gáborral szakított. A szakítás oka a sejedelem gyanakvó természetében volt. Nagy-Szebenben Bettlennél levén látogatóban, egyik lépcső megbillent lépése alatt, s az elég volt arra, hogy Bethlen életére törjön. Bethlen is veszét tervén az őt fenyegető veszélynek: Szebent sietett odahagyni. Báthori száz jobbágyos jászágot igért jutalmul annak, ki Bethlen sejét megkeríti. Bethlen Dévára, mely birtokába került, menekült, s innen a temesvári pasához.

Majd őt ömelék a sejedelemségre, mikor Kővár, Huszt, Szamos-Ujvár, Fogaras, Görgény, Karánsebes, Lugos és Déva kezeibe kerültek.

Az 1607-iki országgyűlés végzése szerint Déván minden a fejedelmi várnak közé volt tartozandó.

Bethlen a városra tekintő falhoz kerek bástyát építetett, mely most is meglehetős épsegben van.

A sejedelem halálá után a vár Eris almája volt, I. Rákóczi György, Bethlen István és Péter között. — Végre is utóbbiak birtokában maradt az 1607-iki régzés daczára. Üresen knapták meg, mert Rákóczy magyarországi váraiba vitte át a lőszereket.

Barcsai Ákos neje, korának legszebb asszonya, itt tartotta udvarát, majd a sejedelem is itt székelt. Barcsai alatt a vár minden kényelemmel és szükségessel bőven elháttatott.

A viszonyok zavarodtak; Barcsai Kemény Jánost kinálta meg a sejedelemsége elől.

A nomesség Rákóczyhoz csatlakozott, daczára a sejedelem akaratának. Rákóczy hatalma gyorsan vőlt, Barcsaynak menekülnie kellett kedvencz várából, hű emberét Bethlen Miklóst hagyván vissza védelmére. Rákóczy oly keményen ostromolta Dévát, hogy »senki so ki, se be nem mehetett.¹⁾ Mig Barcsay Temesvárott minden elkövetett, hogy nejét az ostrom izgalmaitól megmentse, azalatt ez bizalmas viszonyba lépett Bethlen Miklóssal. Megcsalta Barcsait — ki oly hévvel szerette őt, hogy trónját akarta föláldozni 1660-ban megmenősséért.

Majd Bethlen János és Lázár György voltak a parancsnoksággal fölruházva.

1661-ben Kemény János birtokában találjuk a várát. Kemény eleste után 1662-ben Apafi Mihály előtt nyíltak meg a kapuk. Enek neje Bornemisza Anna különösen szerette Dévát s nem egy intézkedése keletkezett itt.

¹⁾ Schmidt Vilmos Déva.

Lipót és Ápafi közt 1686. május 28-án megkötött Leopoldi diploma értelmében 1687-ben királyi seregek szállottak meg a várat.

A királyi táborskerek nom igen tudtak megbarátkozni azzal az eszmével, hogy ők csak mint szövetségesek vannak Erdélyben. Curassa 1690-ben előterjeszté a királynak, hogy lehetne Erdélyt hódolásban tartani. A torvben Dévának, mint a Marosvölgy természetes kulcsának is jut szerep, de oly rosz állapotban van, úgymond, hogy látványtalan esetében nem bír bocsátósen ellenállani¹⁾. Javaslatát a bécsi udvar meghallgatván, a romladozó várat jó karba helyezte. Ennek dacára, miután Rákóczi kuruczai 1706-ban ostrom alá vették, nögy havi ellenállás után az őrség kénytelen volt megadni magát.

1713-ban 50,000 forintot votettek ki a fejedelemségre, melyből a várak s köztük a dívainak megerősítési költségei is fedeztettek.

Steinville gróf, a fejérvári vár tervezője, 1717-ben a várszíklára kisebb előműveket épített és a várhegy keleti lóvén száncaot emelt. 1719-ben a várbeli víztartót kijavította s alant sütődét állított. Erdély vasvesszejű katonai kormányzója, mint akkor nevezék, halálát is itt érte meg. A parancsnok halála után a segyelem megszűnt s a Hunyadmegyei oláhok Romániából jött izgatás következtében föllázadva, a várat elfoglalták. — Dicsőségük nem soká tartott, a megjelent rendes katonaság előtt szétsutottak.

1747-ben a vár igen gyarlı állapotban volt, mert csak két hajduból állott egész őrsége.

II. József 1773-ban meglátogatta a várost. A Hóra lázadás idején 1784-ben kevés hasznát látta Déva várának. Akkor itt Karp császári királyi ezredes parancsnokolt. A lázongók az ezredes kótes magatrlára folytatni bátorsságot kaptak, — előtörtek a hegyek között, a branyicskai kastélyt földelték és Déva ellen voltak indulandók. E bátor Karp elhagyta Dévát. A lázadók Haró és Sólymos falunknál előtörtek s Dóván egész a »Ribicezey kertig« kalandoztak már. Ekkor Zeyk János alispán magához vevén a bemenekült nemeséget: bátor fellépéseihez megmentő a várost. De a lázadás ezzel nem ért véget, — sőt ellenkezőleg Hóra Hunyadmegyeit hódolásra hívta föl s négy napi meggondolási időt adott. A határidő lejártával annak rendje s módja szerint Hóra újra átjött a Maroson, de csúfosan visszaüzetett.

Ezután a várat felhagyta a katonai kincstár, sőt gróf Mitrovszki ordélyi főparancsnok ezáltalaunak nyilvánítván azt, engedélyt kért az épület-fölszerelések eladására. Így történt azután, hogy az összes fölszerelést Pogány Francziska urasszony vette meg 1850-ben 150 bankó forintért.

1817. Ferencz király és neje legmagasabb látogatásukkal tisztelték meg Hunyadmegyeit s a várat. A felséges királynak annyira megtetszett a vár rogónyos sekélye, hogy a királynál annak újra építetését kieszközölte. Az építés 12 évig tartott és 216,000 forint került. Emlékére iratott az alsó kapu fölött: »Franciscus I. restauravit MDCCCXXIX.«

1844-ben ügyvitás során kibíró körsalat kapott és 8 emberből álló őrség rendeltetett sentartására. A szabadságharcz előtt Kőváry »Erdély régiségei« 95. l. következőnek találta a vár állapotát:

¹⁾ Bohmij u. o. 1013.

»A magas hegyre csigás út és hárrom kapu vezetett. A csigás út a legkülső kaputól a másodikig 856 lépést kering. A vár falához érve, nyugatról egy mélység felett 80 lépéshosszú híd vitt át, felvonó hidatáblával biztosítva.

A kapu egy pár ölnyi előudvarra nyílt, hol az örtanya van. Beljebb egy körül beépített tágasb négyszögű udvar; földje simitlan szikla. Hossza 50 lépés, szélessége jóval kisebb. Az épületek fekvése nem alkot tökéletes négyszöget. A déli épületek fel voltak építve, fel az északiaknak is egy része, a másik két oldal romokból állott. A déli, keleti, északi oldal fedél alá volt véve, mely mindenfelől beselé lejtett úgy, hogy az esővízet mind felsogbatták az udvaron egy kútba. A vár épületét 3—4 ól szélességre tér veszi körül, melyet egy nem egészen tojásdad köralakra egy törpébb fal övez. A várhalon kívül a csigás utat is kőfal védte. A várépület észak-keleti szögletében ott romladoztak a rendetlenül össze-vissza épített apró szobák. Mutatták a kincstár-szobát, a déli oldal alatt a földön a kápolnát, tovább az ülladalmi börtönt.

Mondják, hogy alagútja is lenne, melyen át a hegy alatt a katonai sütődébe lehetett jutni.«

Szabadságharcunkban szerepelt utoljára Déva vár. A császáriak egy főhadnagy vezérlete alatt keményen tartották benne magukat és sokat nyugtalaníták az alant fekvő város lakóit. Ha szeszélyük úgy hozta magával, békés polgárokra, sőt nőkre is képesek voltak úgyval tüzelni. Végre 1849. május 27-én, épen piros pünkösdi napján kapitulált a 200 főnyi őrség 3 ágyúval. E kieded őrség azonban nagy erőt tartott itt lenyűgözve s Czetz tábornok a vár feladása után már hat ezer embert, 12 ágyut s egy röppentyűt küldhetett az Érczhegységben fészkelők ellen.

De a magyar zászló nem sokáig lenghetett Déva várhalain. 1849. augusztus 14-én, keddi napon d. e. 10 órakor menydörgésszerű robaj riasztotta fel a dévaiakat, kik ijedten futva ki lakjaikból, a várnak már csak égő romjait láthatták. A katastropha valódi oka ismeretlen. Egy útillott sánczkáplárt gyanúsít a közhit, kit a nemesis boszuló keze szintén utolérte volna. Állítólag nejét s gyermekéit ördögi tervének végrehajtása előtt vásárlás ürügye alatt a városba küldte s δ kanóczot illesztvén a lóporraktárba, szintén lesietett. Azonban övéi félutról némi eligazítni való végett visszatérve, épen akkor léptek be, midőn a vár iszonyu erővel légberöpült s így öket is elboríták a romok. Csak megelőző vasárnap vonult fel a Szász-Sebesről menekült honvédek hónak egy zászlóalj, kik nagy részben ott is lelték halálukat. Jó negyedóránnyira is találui lehetett eltorzult hullákat. Egy főhadnagy épen kerevetén olvasott s az ablakon át egyszerre csak az udvaron találta magát, honnan egy kis zuzódás leszámításával épen szodelőkődött össze. Hanem kevesen valának ilyen szorongások.

Bővebb vizsgálatot a felrobbanás körülmenyeinek kiderítése iránt nem indithatott már senki, mert a Sz.-Sebes felől jövő oroszoknak Beke csendes uchány nap mulva kénytelel volt megadni magát s a Piski felé vivő út mellett az utolsó honvédsereg letette fegyverét. Mintha csak előre jelezte volna a vár felrobbanása a gyákos eseményt.

Búsan tekintünk mi is fel a megbúvult óriásra, mely körül szintúgy mint keletkezéskor, a mondta kezdi fűzni ismét minden megszópítő, örököslő szálait. 1856-ban egyszerre

csak hiro futamodott, hogy a romokat bontogató munkások egyik pincéből emberi szózatra lettek figyelmesé s tovább kutatva, egy egészben öszbe csavarodott honvédre akadtak, ki — a világosságra jutva, rögtön megvakult. Annyi évon át a pincékben felhalmozott kőszersűletekből s porból töngette volna óletét. Még azt is tudni akarták, hogy attillája rézgombjai aranyra változtak. Szent igazságként boazólik ezt most is országgyarto, habár csak olyan alaptaian foltovás, mint a kincsások románysága, kik a falak mellett, föleg tavasz folyé mögöttük vágják az időrejtett mesés kincseket keresve.

Azóta az idő vassoga izenként őrli a romjaiban is meglopott építészeti falait. Lassanként hullnak alá díszei, mintha fújlaná minden kődarab, hogy meg koll válnia a sellegekbe nyuló tetőtől, hol annyi század viszontagságait élte végig.

A mint a tavasz zöld szőnyegét kiteríti a hogyoldalra, minden nap van látogatója a romoknak. Ünnepnapokon meg épon fellátogat a város apraja és nagyja leróni kegyelme adóját s élvezni az Érczegységre s a Retyezát csoportjára nyiló felséges kilátás örömeit.

König Pál, reitlandr.

Hunyadi emlékeim.

(Naplóiból.)

Ijesúsgomnak legdrágább és egyszer mind legszomorúbb emlékei Hunyadmegye s illetőleg Déva körül-csoportosulnak. Még ma is erősebben és melegebben dobog szívem, ha visszagondolok e szép s később oly szomoru napokra.

Azt hiszem, hogy — bár azóta annyiszor fordult sarkán a világ — az idősek közül nehányan szintén emlékeznek ott is reám. Emlékezni fognak egy nagyon is fiatal századparancsnokra, ki apró fekete lován vezette át csapatait Déva utcáin s ifjú utászaival annyira helyrehozatta a dévai fellegvárat, hogy az hasonló épésgű talán egy század óta nem volt.

Elmondom, hogy mikort kerülttem én és csapatom 1849. nyarán Dévára.

Mikor az oroszok betörtek, még a dézsi sáncok építésével foglalkoztam; ide vonult vissza Dobuy ezredesnek Besztercénél megvert serege egyhúzomban. De Bem táboruk az ország akkori kormányzójának azon parancsszavát, »hogy az országból vér nélkül egy talpalatnyit sem kell átengedni a muszkának«, betűszerinti értelemben vette a minden egy szép napon az általunk készített sáncokban, Dézs és Szt.-Benedeknél már állást foglalt Dobay táborába jutott; és én, a mint illott, utász századom létszámát és foglalkozását a Szamos hidjánál bojolontóm: mérgesen rám kiáltott: »Miért zárja el Ón előttem az utat (a sáncokra czelelozva); csináltasson kiemel helyet ágyúimnak s menjen Fejérvár alá; itt nincs többé szükségem Ónre.« És a szép sáncokat, melyeken több hó óta naponként ezer emberrrel dolgoztuuk, félig-meddig készüen, de megszomorodott szívekkel hagytuk ott; tulajval is inkább, mivel mi a jó dézsi népet s talán ők is minket megszerettek.

Az örökk emlékozott hős aztán visszavezette Beszterce felé Dobay táborát, hol minden falut kótszer vett vissza s háromszor kellett azt az orosznak tölle elfoglalni.

Mi pedig nagy szomoruan leballagtunk Gyula-Fehérvár alá, hol csapatomat Stein ezredes, az ostrom tábor-parancsnoka, egy serfözőkhöz hasonlító potrohos, de valódi hős német, tutaj-hid építőre, sánczbánnyásra s barakkok építésére fordítá.

Gyula-Fehérvárt mindenhollett elég vidám életük volt; maig is kellemesen emlékezem vissza, hogyan töltöttük a délutánokat vidám cigány zenész mellett, öreg sőprajta őrök szilvás-kertjében ozsonnázva; mig sojánk felött a várbeliek mulattatásunkra tiz fountos granátokat és morgó, dörgő bombákat dobáltak fel.

A tuluyomó orosz had e közben miud előbbre nyomult és ostromtáborunkból egyre több csapatot vontak el; ugy, hogy az utolsó napokban igen kevésel állhatott többől az ostromló tábor az ostromlottak létszámánál. A Maros partján, hol egy megfogyatkozott olasz Zanini zászlóalj gyönyörű énekét s a Würtemberg-huszárok károukodásait oly gyak-

ren hallhattuk, jutás után négek hajóink 12 kis hajókat építettek, melyeknek rendeltetéséről nemmit sem tudunk: de amint a hajók közben álltak, üzreink nagy mennyiséggel hajnalval a egyéb lövögekkel terholték azt meg; innagym pedig egy szép nyári este parancsot kaptam, hogy minden reggel indítsam a kis hajókat a csapatommal együtt Dövára. Valószínűleg ez volt a magyar jogvédő hajóink egyptián flottáján; a bő ijesz öntörökben annyival inkább breztem helyzetem mellettük a németleg vezetőkkel szemben, mivel a hajók vezetésére voltunk őpen nem rokonvezető olasz hajóknak kellett alkalmaznunk a mivel a Maros jobb partja, utunkban leselő, nem egyhollyott az olasz felkelő sereg csapataitól nyilvágott.

De azért az olasz kis hajóra föltüzöttet a nemzeti admirálisból (!) a meglohetősen lecsapadott Maros székhelyein húszkörön haladtunk leselő, folyton szemmel tartva ugy a vezetők jobb partot, mint hajóink vezetőit, kiknek árulása halvégzetet lehetett reünk nézve.

Egyes lövöök több helyett történtek hajóinkra; de nagyobb támudást csak az olasz nap emléjén, ha jól emlékezem Gyulmárnál intézték ellenünk; mit azonban egy pár rakként, melyet a támadó csapatok közé küldöttünk a honvédeink golyói csatárahoz visszavertek. Ha ennek jutott volna a golyók helyett csak egy pár üszköt, vagy egész pipákat hajítani reünk: töltött bombáink biztosan légho repitenek. Igy azonban szoros vigyázat mellett, de nyugodtan töltöttük az üszüköt a rémülgő hirok dacára, melyek szorint az aranyi hegyen, Piskivel szemben, 12 szágyúval várunk reünk, más nap délután hantálunk érkeztünk meg Dövára.

Egy a vár közülött fekvő mellék utcán volt az on belülről Keller lakása, oly házban, melyet gazdáján — isten tudja mi okból — magára hagyott.

Első dolgunk természetesen a hajó-védelmi parancsot nem kaptunk, mintegy önkényes vállalkozás gyanánt, a vár helyreállításán résztünk.

A dövni vár csukornavog-alakú hogy tetőjén fekszik, melyen akkor még kocskalakú egy emelőtű épület létezett; dölnyugoti szögletén nagy cisternával, melyben a vár fedeleiről eads időben lecsorgott víz adta a kis kastély ivóvízét is. A meredek magaslathoz kettős kanyarodással vezetett fel kelet felől az út, melyet a vár bejáratáig két kapu őrzött a körökörül az út csigakanyarodását követve, nagyon mogromladozott falak vettek körül.

Lengőször a falak nyilásait soldozattal le; a miután a munkával készülök voltunk, a várkapu előtt közvetlenül látható módonkég felött átvezető hidat javítattam ki.

18 évvvel, Walter Scott és József rogványosivel eltelve, különben is regényes hajtmáim huzánk ez ődon várakban a középkorban, vagy legalább is a XVII. század jelentőbb erdélyi fejedelmeinek koraiakban vezetők viszonya felkemel. Nem tudtam megmondani, hányszor tekintettem le a vár legmagasabb hatalyáján látható 18 fontos vas ágyú mellől, azon gyönyörű képre, mely mondhatni lóbáim alatt torult el, oly láthatárral, melyet a nagy-ági hegyek, a Maros völgye, fel ogászon a Piskivel beszakadó Strigygig a tóvalban az

és Retyezát határoltak körül. Egészben beleéltem magamat azon eszméim, hogy az általam helyreállított vár parancsnokkúl magam vagyok a végezzel kirazítve s hogy itt, hazám ellenéreivel szemben, valami Leonidaus, vagy Zrínyi-széle vezető várakozik reám.

Nem is látott ez előttm azerénytelen bájításnak, hisz az egész városról most is csak néhány ember képezte, egy sánckáplár felügyelete alatt, kit az osztrákok hagyta hátra s tudomásom szerint 48 telén is, midőn a százszázötödik Pottó ezredes ostromolta, nem volt abban több egy gyenge századnál, egy olansz tiszt vezetése alatt.

Ott állottam Szászvárra azon földalatti börtön felett, melyben egykor a derék használ és fegyvereket, Issiu János bonyvedett a valódi dicsvággyal gondoltam azon perecsekre, midőn hazám őrök ellenségeit a kis vár elég számos ágyúiból és gazdag lökészletéből passzíti károkozókkal fogom udvázolni és rohamában feuntartani. Az eleméig felül nem igen lehetett aggódnom; mert keményesen nyikorgó olub szekerek napunként szállíták fel a meredek úton raktárainkba a hort, lisztet és szalonát a magyar houvédeuk mi kellett ezeknél több.

Végre, midőn a várral teljesen készben voltunk, elhalároztam magamat Stein ezredhez egy levelet ítélni, melyben a vár parancsnokságát kértem. Aggódva és reménykedő szívvel várta a postát napunként; mig elvégte egy igen rövid s mondhatatlan méltánytalanul feddő nőmet napi parancsot vettet, mely megró, miért alunk télenél Dénáron a parancs vételével azonnal viszarendel a szász-szabai taborba.

Mágnap kora reggel már útban voltunk s az nap Szászváronig haladtuk, hogy következő roggel még hajnalkor nincsünk rendeltetésünk helyére. De már 10 óra tájban egyre ősökkelből ágyuzást hallottunk s nem sokára egyes menekűkkel találkozunk, kik a szász-szabai, veszített, véres csatáról értesítének. A Gyalmár felettes magnalairól értünk; midőn egyszerre nagy tömeg huzárság, lólelkuzakadva zudult felénk, melyből csakis egy századnyit tudtak megállítani Bem közeledtének hírével, ki talán épen az napon Temesvárnál vivott csatát.

Stein seregeinek romjainál, talán a legvéresebb csaták egyike után, melyek Erdélyben történtek, Szászváronra vonultunk vissza s az ezredes jól feláterült csapatom, mint saját testőrségéből választottat, a nagy vendéglő előtt állítottat. Itt állottunk élen, szemben a dölfutásból kezdve egész hajnalig; mig az összes sereg átvonult a városon; s midőn maga az oszrodes is két kerekli kocsijára állt, azon parancsot vettet tőle: requiráljak szekereköt a városban; törjük vissza a csatárre s szedjük össze a sebesültaket. Dobonossal a piacz közepén állva, legényscímöt szertevezőt küldém; de ezek alig hoztak még pár szokrot, midőn a városban kozák-csapat jelent meg s riadót kelte veretnem, hogy embereimet összeorozzék, elvonulhatnak a sereg után. Egy a városon túl visszamaradt Sándor-huszár századtól fedezve, vonultam azután Piskiig, hol delélni az összes tabor megállapodott.

Körülbelül délután lehetséges a csatarendben felállított tabor épen kenyér-májjal foglalkozék; magam pedig a hid környékéről a délután vár felé néztem: midőn egy izonyu dördalat, hasonló száz ágyú ogyüttes lövészéhez, rázta meg a földet alattunk s a következő pillanatban a délután várhegy, mintha tetejét elcsapták volna, pusztán állt, mig földtől a légben, mintegy tűzokádó kitörés, öriási füst, láng és kőhalmas emelkedett, szász felé azóta a pusztító ütemeket írtózatos módból.

Az esemény okáról nem lehetett kétkezűnk; a vár légberöpült; némelyek szerint a tüzérek gondatlansága, de mások s az én meggyőződésem szerint is, az osztrákoktól viszahagyott sánckáplár felrobbantása folytán, kirül kérleme levelemben, mint gyanusról, szintén megemlékeztem volt.

Kétszeresen döbbentem meg: először a személyes kárért és füstbe ment munkánkért; másodszor azon sajátoszerű megoldásért, mely, ha kérelmim teljesítettem volna, most engem ér. Mint később Déván értesültem, szerepemet a 11. százlóaljnak épen dévai százada, Patyó századossal vette át, kirül azt beszélték, hogy a lökés ereje, minthogy a vár ablakából kikönyöklött egész a kalváriáig dobta le.

Hány fiatalkor vágyunkkal és ábrándunkkal vagyunk így, melyek, ha beteljesednének, csak kárt vagy veszélyt hoznának reánk!

Megvert seregünk mindenki által közeledett a felbomlás felé; mi legnagyobb baj volt, nem bizott német vezérében s a piskji híres hadállásban sem volt megtartható többé.

Estére a dévai gyönyörű sikor telepedtünk meg s itt már ugyanatosan kitört a közelégületlenség, mely Stein ezredestől az engedelmességet megtagadta, Beke székely ezredest kiáltotta ki vezérül.

Én, ki eddig a legszorosabb segyelemhez voltam szokva és szoktatva, e lázongást mind a seregre, mind a vezérre nézve halvégzetesnek tartám s kis fekete lovamra pattanva, a város felé siettem, Steinnak és Bekének jelentést teendő. A két ezredet épen útban találtam a tábor felé s Bekének lassan és magyarul elmondtam a történeteket, azon figyelmeztetéssel, hogy jó lenne Steinnak a városba visszatérnie: de a vakmerő bátorságu sérfiu nem volt erre birható; sőt nagy fehér szürke lován, a tábori tüzek világában mellett, segyverbe lépett csapatok előtt végiglovagolt; habár azok többször kiáltották a »vesszen Stein-t és éljen Beké-t«.

A tényleges parancsnokságot azonban másnap csakugyan letette; bár a tulajdonképpeni intézködésre is ó maradt; mit abból sejték, hogy más nap, midőn a tábor Déváról is tovább vonult, parancsot küldött hozzáam a széthombolt vár helyreállítására. Midőn azonban ezt Beke ezredesnek jelentém, ez a képtelen parancs teljesítésétől eltiltott a csapatomat a 31-ik zászlóaljba osztván be, állandóan maga mellé rendelt. Erre némileg az is befolyásol volt, hogy, mik a többi tábori tisztek erős lovai a sáradhatatlan menetekben végleg kifáradtak, az én kis Muczim, melyet még Deésen vettet volt, sáradhatatlan vala.

Szerettem volna a várut romjaiban megtekinteni; de a tábor elvonulása a vár mellett gyorsan történt; a csapatok annyira demoralisálva voltak, hogy némely zászlóalj tülfényét dobulta a tűzbe; egy vetágyút a tüzérek, egyetlen istráng elszakadásá miatt, ott akartak hagyni; csak kardom lapjával sikerült őket jobb meggyőződésre vezetni; egy congrévröppentyű szecker a sebes menet közben feldőlvén, senki sem mert, vagy akart azok viszarakásához fogni s magának kellett az első darabot a kocsiban elhelyeznem. Később azonban annyit hallottam, hogy a sánckáplár a felrobbantás napján csakugyan elmenekült s hogy a piaczékbén vértetlenül maradt bort, lisztet és szalonnát még hetekkel később is lopkodták ki a várbeli.

A magyarországi hírek hallatára a lehangoltság mind nagyobb erőt vett seregün-

kön; és Lesnyek tájékán már annyira ment a dolog, hogy egyik zászlóalj sem akart utolsó maradni; úgy, hogy ezredesem parancsára magokat a zászlóalj parancsnokokat kellelt figyelmeztetnem, hogy csapataik meghozzájárulása esetében fölbelörvéssel fognak jutalmaztatni. Ehhez járult, hogy a sereg teljes élelem-hiányban szennedett s még szerencsénk volt, hogy kukoricza földék közötti vettük át állomást s ennek teljes gyümölcszeit röjtögette az egész tábor; italul a Maros mellett vizét tükörhaj puhaárban használkán. Az ír csapatoknak szerecsémre még maradt egy pár font kávé; cukor ugyan nem volt hozzá: de így is nagydelicácessének vették tisztársaim, midőn óket e sekete levessel megvendégeltem. Itt, pár napig a pusztia földön hálva, attilám könyöke is felmondotta a szolgálatot s jobbnak nem létében, fehér czéruával varrtam azt meg jó zabszemű öltésekkel, melyek maig is diszelenek rajta. (Pár év előtt, midőn szellőzés végett ez egyetlen szabadságharczi reliquiam szel-lőztetni kittem, egy idegen ur e megsebesült helyet csókjával illeté.)

Az élelmi hiányon segítedő, Beke 2000 egy sorintos adott rendelkezésemre, s elküldött Dohrára, hogy ott a nőket összeszedve, a tábor számára kenyéret süttessék. Ekkor történt, hogy a mindenre szomorúbb hírek hatása alatt, egy egész nap előledtem volt enni (igaz, hogy nem is kiáltak semmivel): és gyomrom üressége csak akkor jutott eszembe, midőn egy szilvafa félénk érett gyümölcsöt az útfelen megpillantásom. E nagyzerű reggelim közben találkoztam Stein tábornokkal, kit talán némi kárpótlásul tántettek ki ez új címmel s kisérhetől tudtam meg a temesvári vesztett csata és Bém altáboronagy közelédtének hírét. Bém július 17-én este felé csakugyan megérkezett a lesnyeki táborba, Guyon, Majthényi táboruokokkal és Katona Miklóssal; nagymennyiségű ágyút hozott magával, de nagyobbára tüzérek és kellő mennyiségű töltény nélkül.

Azonnal a sereg fellelkesítéséhez fogott, végigmenve a zászlóaljak előtt: melyekhez Katona Miklós intézett lelkészítő beszédet; a törzs- és táborkari tisztek mindenjában körülötte álltak.

Még folyt a csapatok feltűzelése, melyek az öreg urat mindenütt »éljennel« fogadták: miidőn egyszerre orosz parlamentair jelentetett s az elbőrs felől csakugyan egy magas, arany vállrojtu, bekötött szemű ezredes közeledék, kantáron vezetettre az őrség egyik embere által.

Az öreg ur szemei egyszerre vérbe borultak õs ellenségo látására s haraggal kérdezé, ki merte a parlamentárt bebocsátani? Miután azonban senkitől feleletet nem nyert, néhány lépéssel az orosz tiszt felé közeledett s azt megállította.

Az ezredes németül szólalt meg, kijelentván, hogy a sereg vezérével kíván szólni.

— Ép. οὐρανοῦ — μουσικής πόλεως εἰς θέατρον.

= Kiköz legyen szerencsém?

— Béni! — mond összeszorított ajnkkal az altáborpap.

Az orosz ezredes kezét köszöntésre emelve, háromszor hajlott meg a nyereg kápájáig és lengyelül kezdett beszélni.

— Csak maradjunk a német nyelv mellett — mond Bém — ; ez legalább megelőz a gyűlöltetés alkendozásokra.

Elkör az ezredes nem igen katonának hőhözödülésséggel elmondta, hogy — miután Kossuth letette a fegyvert (»Nem Kossuth, Görgey! — kiált közbe Béni) s miután a kiháborúval már ugy is haszalan — : az ő vezérre László táborskánok sajnálja a szép magyar ifjúság kiontandó várét s békére szólítja fel az ordólyi magyar sereg vezérét is.

— A feltételek, a feltételek? — kiált mérgezett az Öreg ur.

— Azokról táborskánok nemmit sem szélelhet.

— Jobbra át! Indulj! (Rechtsum, Marsch) — valaszolt az Öreg ur s a megfordult tisztek utánna kiáltott: »Mondja meg òn táborskának, hogy Szász városig vonja vissza csapatait és en Piskinél moghaligatoit feltételeit. Az előre tolt csapatokat pedig vonja vissza, különben még ez éjjel kardra húnyunkon.«

És csakugyan a csapatokat azonnal menetre rendezték s mi még azon ejszaka visszavonultunk a Dóva előtti mozdre, mely várostól, közeledtünk hívre, az orosz előörs visszavonult.

Muczi lovamnak a városban egy kötög szénát szereztetve, s lovam kantárkészületet kozomra tekerve, pár órai nyugalomnak adtam át magamat és csak arra serkentem fel, minden a hajnal első sugárainál valami kellezetlen zuminogó éneket hallottam: A kozákok reggeli imáneke volt az; minden felpillanték, az orosz hadsereg első harcsora alig pár lépére ott táborkozott előttünk.

Lovamra uttam a hemeutem az Öreg ur szállására, kit egy az országot mollotti házban, épen reggelinel találtam. Jelentésimre csodálatos mosollyal valaszolt:

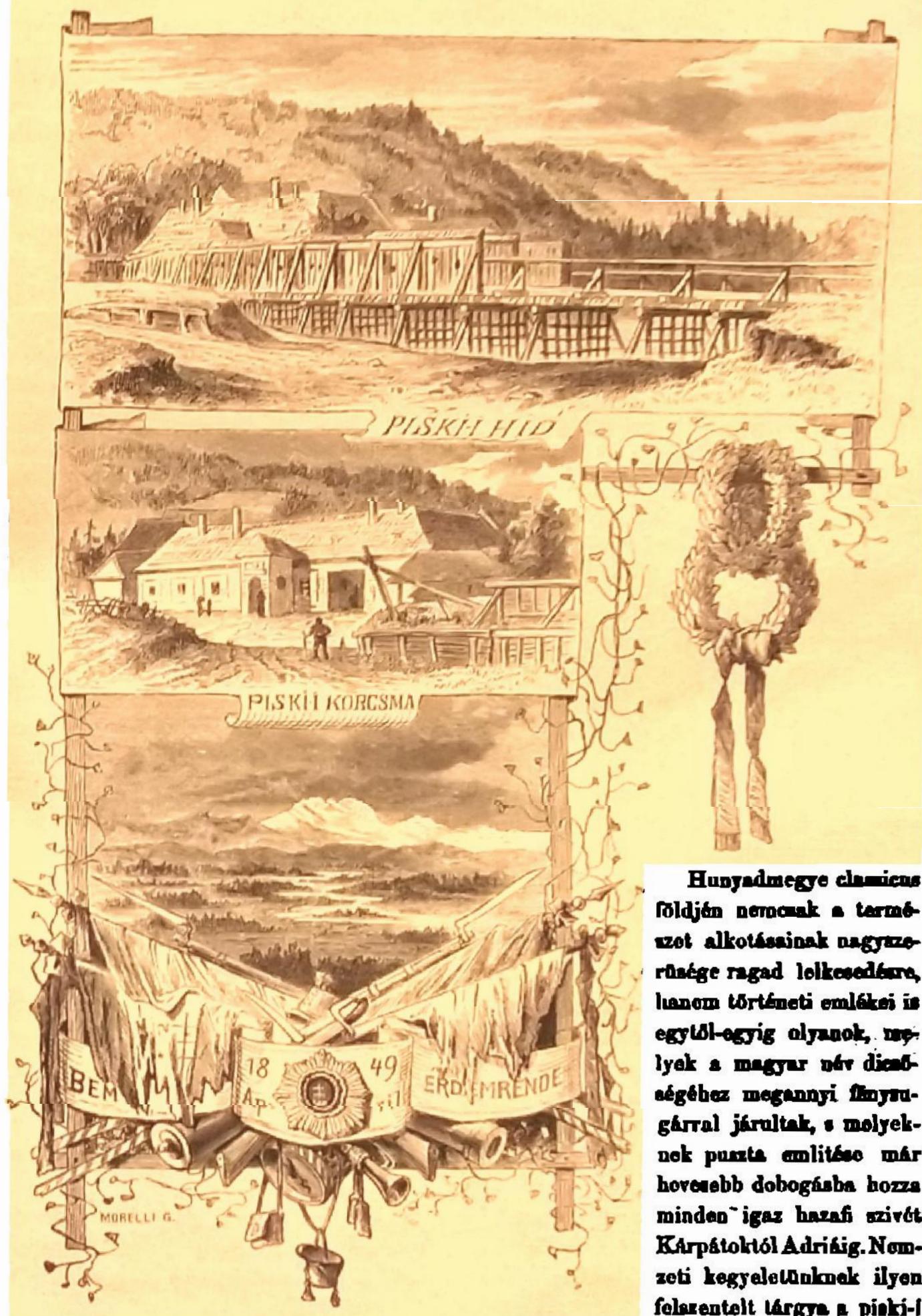
— Nem baj; meg fogjuk őket verni; aztán a székely földre vesszük be magunkat, ouan fogunk kisclé működni.

E biztos hírrrel visszatértem a táborbá, várva a harcz megkezdését; e helyett azonban egy negyed óra mulva hir jött a várostól, hogy az Öreg ur Stein táborskával együtt, ez utóbbi két kerékű kocsijához a hegyeken át megeszökött, elmenekült s nem sokra Beke ezredest láttam teljes diszben és egy trombitával táborkunkon kerestetl az oroszok felé haladni. Dél után 2—3 óra tárba Beke a hékkötései pontokkal visszatért s a sereg lerakti segyvereit.

Történt ez julius 18-án 1849-ben; s ez volt utolsó napom Dénén. Innent a külön szakított tiszti kart a közte engem is, egy orosz szürke lovam ezred kísért be Szében városába.

P. Szathmáry Károly.

A piski-i hid.

Hunyad megye clasicus földjén nemcsak a termézet alkotásainak nagyszerűsége ragad lelkesedésre, hanem történeti emlékei is egyetl-egyig olyanok, melyek a magyar név dicségehez megannyi flányúgárral járultak, s molyéknek puhta említése már hovasabb dobogásba hozza minden igaz hazafi szívét. Kárpátktól Adriáig. Nemzeti kegyeletünknek ilyen felazsentelt lárgya a piski-

bid környéke in, hol az erdélyi részek szabadságharczának már-már leáldozó napját a csodálat és ragaszkodás ezavnival elnevezett »Bém apánk« 1849. február 9-én ujból felragyogtatá.

A szerencsétlen vizaknai csele (febr. 3.) után teljesen elveszettnek látszott Erdély sora. Bém folytonos küzdelmek között kénytelen volt a Maros terére vonulni, hol legalább bizhatott a Magyarország felől jelzett segélyhadak támogatásában. Hatalmas meggyőző azonban b. Puchner népes és jól felszerelt hadát a Brassó (febr. 2.) és Nagy-Szeben (febr. 4.) mellett bejött oroszok s a vizárként terjedő népselkelés egyre erősítette, sőt előtte a gy.-sehér-vári őrség egyenest a menekülés utját senyegeté. Hadvezér lélekjelenlétének, csüggedetlen kitartásának fényesebb bizonyítékát nem adta még, mint Bém ekkor tevé. Szász-Sebesen, hol pihenőre számított, előre küldött sebesültjeit felkonczolták, őt magát segyveresek fogadták. A kierőszakolt nyugalom alatt majdnem bekeríték sőt azért szabadulni tudott kitűzött célpont irányában. Mikor megszabadult a császáriaktól: a népselkelés állta utját, de azért akkor estve Szászvárosra mégis bevonult. Alig volt ekkor összesen 1200 embere, csak négy úgyú támogatott. Álkotott éjjel azonban tudósítást nyert legalább gr. Bethlen Gergely önseláldozó kírmazemléje után a segélyhadaknak Dévához közeledése felől. Ennyi elég volt neki, hogy a végkimerülés szélén álló honvédekbe új lelki erőt öntsön, kiknek karját e bizonytalan hir annyira megacélzotta, hogy három óráig kiálltak a tizennyi ellenseg támadását. Ámde utoljára is a bekerítetés veszélye senyegette az oroszlánként küzdő kisded sereget; csak négy ágyútöltésük volt még s a segély minden késsett. mindenki csüggedten kezdett hárulni, csak a vezér állt nehány hű emberével rendületlenül. Ekkor látja, hogy kedvencz ágyúiból kettőt elsoglaltak s minden tétova nélkül egyesegyedül oda vágta, lovagostorával egy ellenséges katonát arcuzul üt, villámlo tekintettel rájuk riválisa: »Canaille, meine Kanonen will ich haben?« A katonák ez imponáló fellépésen ráróló hatásban alatt önkénytelenül hátra vonultak, de csakhamar felőcsudva, egyikük célna veszi Bémet s középpijját átlőve, gyűrűs ujját megsebzi. Oly hirtelen történt az egész, hogy alig is vette észre a kíséret. Csak utkózben említé fel kicainylőleg Bém, hogy egy »hasznatalan« ujját átlöttek és bár a metsző szél ellen alig volt valamivel védve s a sebláz is gyötörte, alig akarta elfogadni Makray László buszárórangy köpenyét. Bauer őrnagy hadsegéd rögtön előre lovagolt s Pad faluban egy parasztlaknál előkészíté a szükségeseket. Ott azután maga Bém ide-odabajtogatva átlött ujját, odatartá Szigeti orvosnak, hogy csak vágja le, mert hasznát ugyse veheti többé. mindenki elérzékenyülve nézte végig e jelenetet, de Bém a gyilkolom legkincsebb jele nélküli orszálynikhoz utazott a szánakozókat s a 24°-nyi hideg daczára lóháton folytatta utját. Hijába figyelmezteté Szigeti orvos ez eljárás eshetőségeire. Ugyanitt történt, hogy zsebeiből két golyót ráztak ki; térképében akadtak azok fenn sőt mint valami játéküzereket szedegítette elő. Ilyenek látta nem csoda, ha valódi imádattal csügtek rajta honvései s őt a sérthetetlenség talizmánya nélkül el sem tudták kúpzálni.

E valóságos xenophoni visszavonulás után érkezett Bém febr. 7-én Dévára. A piski-i bidnál találkozott B. Kemény Farkassal, kit legott őrségre is rendelt. Déván csatlakoztak a magyarországi segélyhadak, kikkel 7500 emberre, 1000 lóra s 28 ágyúra szapor-

dott fel tábora. Czetz tábornokot még 8-án kiindítá Piski felé, amaz emlékezetes szarvakkal kötvén lelkére a hid védelmét: »Brücke verloren, Siebenbürgen verloren.« Ó maga az nap pihenőt tartott, de február 9-én szintén követte derékhadát.

Képünkön jól kirehető a délről éjszakra siető Strigy rozzant hidja a mellette fekvő fogadóval és dombsorral együtt. E dombsor itt kanyarodik Szászváros felé; a Maros felé tekintő oldala cserjékkel volt borítva s alatta kanyarog az országut is tovább Szászváros felé, hol b. Puchner 11 ezer emberével előre kitervelte volt Bém pusztulását. A Strigy minden partján sűrű fűzes volt akkoriban s föleg Déva felé egész berek létezett. Itt helyezkedett el b. Kemény, mig a császáriak a fogadó selett fekvő dombsortól intézték támadásukat. Le a Marosig szép térségbe alakul át avidék, melynek terjedelmét növeli még a Hátszeg felé ideszakadó téres völgy is. Egészen csatára termelt táj ez, melynek stratégiai fontosságát még növeli a Vaskapun és zámi szorosan bejövő országutak itt történő kereszteződése. Ezért tekinté Bém éles látása ez igénytelen hidat Erdély kúlcának.

Derült arczzal kelt fel február 9-én a nap, mintha csak jó kedvében nézte volna az ég is, hogy a feloszlásnak indulott magyar sereg ismét győzelemre emeli fel segyverét. Már reggel 6 órakor megdördültek a tört dominált magaslat ágyai.

Az ellenség jobb szárnya egészen leu a Marosnál iparkodott, a tulaj parton egybegyült felkelőkre támaszkodva, a mieuket megkerülve, B. Kemény F. azonban bátran fogadta a tüzet, a hidra veté magát, mig a 11. zászlóalj vitézei deréig éró fagyos vizben. sebesszen zajló jégtáblák sodra közt átgázolva, hatalmukba keríték a hidföt. Ekkor az ellenség csalház folyamodott, sejér kendőket tüzött ki s ölelkezés közben a főbb tisztákat isolálni kezdte. Szerencsére az épen odaérkező Czetz észreveté ez álnokságot s ágyuit a hid ellen fordítá s honvédeinket ez által figyelmesen térvé az öket senyegető veszélyre. Méltó felháborodással rohantak ekkor elé a Máriaassy huszárok s az 55. zászlóalj. írtózatos aranytusában hármaszoritván az ellenséget, kit Makray László Mátyás huszáraival egészen Pad faluig üzött. Ott azonban egy ágyúgolyó megzavarta a bihari huszárokat s azok halványat-homlok rohantak vissza, magukkal ragadva a domb oldalára csatárláncban felállított honvédeket s a többi lovasságot. Maga Bém alig téphetett vissza a szűk hidon, hol szekerek, lovasok, emberek összebonyolódva iszonyu zürzavart okortak. Későn érzéssel láttá Bém, hogy a biztosnak gondolt győzelem kezd kisiklani kezeiből. De szerencsére megérkezett az utolsó tartalék s a Dédácsnál gr. Bethlen alatt felállított lovassággal utját állta a futóknak, kiket Czetz ismét csatarendbe állított azon dombsor közelében, mely a mostani pályaudvar megett lankásodik el. A vérezemre kapott ellenséget tehát harcakésten fogndbatták ujból, mi nem kövessé lohasztotta le amazok elbizakodottságát. Heves tüzeléssel próbálták visszanyerni előbbi sikert, de az által d. u. 4 órára ágyúik készletét elsegyszűtők, mit észrevetében a mieink: őldözöttekből támadókként léptek fel s kéri tusában visszaüték Puchnert harmadszor is. De a hidfönél álló fogadóban még egyszer megvetették lábukat a császáriak s föleg a b. Bianchi század bátor harcosai sortüzzel lepték meg átrobogó honvédeinket. Mind hiabá, elszánttságuk már nem forditható meg a csata soraiba. Ók egytől egyig elhullottak, de a szerecse honvédeink segyveréhez szegődött. A kivívott diadaluk azonban 600 derék honvéd esett áldozatul, kikkel szemben Czetz szerint 2000

osztrák katonai maradvány a csonthátra. Ott lelte halálát az erdélyi osztrák ország legkiválóbb lovastársa, Loosznaus ezredes is, kinek a fejérőri váréren emléket emeltek később. Ez emlék-szobor felirata is »mörderischer Krieg«-nek nevezi a piactéri csatát. Valóban az is volt, de részük névre csak eredményeiben rálé igazán magy jelentőségről. Hónap diadalitás hosszú déivel csodaszemű módon, egészben járatlan bogyi utakon, ellenállás érzelmi pörögép között a fejérőri ágyút vonta előtő Medgyes felé tört át. Ott magához emelődő szeregsínek elmaradt részét - a szártylehet, hogy végrehajtan eredeti tervét: Nagy-Szeben elsöglalásától melyért a kípántón látottan hadi éremet nyerte Sibor-Szeben 1819. áprilijében. És ezzel megkezdődött a tisza kiadása az egyetlen osztrák és orosz hadak ellen, melynek párhuzamának a mondták és hozták korábban találjuk meg.

E nagy nemzeti építő előfejezetek összessége tárja fel képfunk, háttérben a Retyezán festői kompozícióval. A Szirgy csapá kincsélethűl odább rájti magának medret a dérai fü temetőből - a kétértékessé játékával részletezett régi hid alá csak áradások idejében megrandítik belépni. Ott áll a terjedelmes fogadó épület is golyóruhangalja faláival, melyek azon módon maradtak, a minél több dicsőséges nap hagyta. Odább az elekti bajontok részével felszabott embla mező - színnyelkáromjal fűkesen - terül el, melynek néma csendjét most a színfogath gazda női fiatýa - királyi címplás az aradi gyulaféjvári vasút vasszalnak díthorgász zavarja meg. Még a vezérlő lágyan csuhan el a nyugvó hamvak felett, miután csak megugrott akarná, hogy kitzedelünk nem volt hajába: a haza kegyeletes érzéssel ürzi emlékétük.

Te pedig min. kit vonnod erre hoz, szakítva egy levélköt emlékkel innen és ne bámsold, hogy uzbó itt a tenyérzet és illatnebb a virág, mert azok szívritróiból nő ki minden fűnk, kik Thermopylae kincseként drága élmények is körök voltak feláldozni a szent szabadsággyárt.

Déva és vidéke kétszáz év előtt.

Adévi várron egyik szegélytőrén laktó írással a következő mondat elvadult: „... et tempus veniet, quoniam similes illis
Agricola incerto terram molitus aratra.
Exea inventus scabra rubigine pila.
Ast gravibus rastris galena palubrit inasim.
Grandiaque effossa mirabitis ossa sepulchria.”

Soha alkalmassab helyen nem idézhette volna az a philologicalus szellem a háló oly igaz jónigrit, mint itt a régi Singidava clavisca földje. Minden rög magy mellett valétezett. Dérvában hall meg a legnagyobb dák király Decimál. Déva volt a római hadakutyaik egyik központja. • Déva egyik nevezetese helye az erdélyi fejedelemnégyet.

Nagyot fordult az idő kereke. Bizony ámul az előző földönkre, mikor az előző rózsdánakéntetle magy körüljárva talál a portugál csatotthonatnak a csemege vira. Ilyenkor sajátbaemeljutnak eszébe: az óriások, a nárciszek, tündérek mennyi. De még magyaroknak elmodálhatunk, mikor a daliba magyar leventékről hall, hall a fejedelemnőrt: immár több hangozott ezek előtt. Magyar néz, magyar felv volt itt: előbb még jobban, mint a római csatárak.

Időzzük fel egy képet abból az időből, mikor magyar fej volt e városban. Nem politikai, nem füzetes kincsírói adat az, melyet bennszármaztak. csak egy szép gaudemus kép az utolsó fejedelemről: Apafi Mihály uram körában.

Apafi Mihály fejedelem hatalmag kezelés birtokait mindenki volt egy prosectorum, kiukat számodásított a szorgos fejedelem-naszony: Bernadina Anna ringálta ki. Apafi csak a borsodállomási jegyzékek, pincetökük, + egyéb e munka végek dokumentumai tartotta lecsa magának.

A dévi uradalom 1680—89-ig Morbus Péter uradalmi igazgatója. Évenként körülbelül 2—3000 forint adott a fejedelem advarba készpénzül. Ez az egyszerű összegnek elkerülhetetlenné + a korcasapitából (400 forint) teljes ki leginkább.

Sokat járőrelmezett azonban a vaskámon, mely évenként 8000 pengőt a 50.000 pengő-erget gyártott. Árok, kapák, csatornák is innen kaptak ki leginkább. A dévi kovácsokkal hívja a fejedelem műhelyeibe pengőket. Az évi aranybeváltásonál az előző évek nyújtok 50—60 aranyasztatot kaptak volt itt beráltani.

A dévi uradalom urbariuma, mint fejedelemi birtok, 1673-ban iratolt Ábrahám Rónay László által, ki a várnak rövid ideig provisoria is volt.

Dérvához tartozott: Déva város, Szentpéterhalom, Saint-Andréie, Vassal, Valence, Berepoly, Komny, Bretalyin, Birzavik, Lapomysk, Radulyest, Plaj, Scrigueye, Rankány,

Banyicza, Alsó-Lapugy, Szedisor, Mihályfalva (ma Miholyest), Pánk, Lászó, Felső-Lapugy, Tisza, Batzina, Solymos, Burjánfalva, Kecskedága, Nyavalysfalva, Füzess, Kolemenesd, Csértés, Toplicza, Uj-Borest, Vallyo-brad, Grohor, Buldzest, összesen egy város és 54 falu.

Az egész uradalomban volt 229 jobbágy. A gazdasági állatok közül 99 ló, 826 ökör, 219 tulok, 691 tehén, 881 juh, 798 disznó, 32 báránny iratott össze.

Bujdosában volt 92 jobbágy, azaz más birtokairól szökött. Kapundójok 189 frt, földadójuk (gabona st. díszma) 49 frt volt, adtak 149 tyukot, 94%, vörös vajat, 18 vörös veres bort.

Legtöbb jobbágy Dóván volt, 21; közülük Cserba Ferencz a biró, 1 vinczellér, egy pallér, 1 drabant, s 1 nőtelen csizmadin.

Szólóhegy kettő volt: A völnerlatti-mál, s a Csik-mál.

Az Egregyen most (Cserna) két malom volt. Vámot két helyen szedtek. A provisor háza előtt az uradalom részére, holott egy torles szekértől 12 dénárt, egy ökörtől 2 d., egy talyigától 6 dénárt, egy juhtől 1 dénárt, két báránnytól 1 den., két disznótól 3 dénárt vettek.

A Maroson révpénzt szedtek: hal ökrös szokértől 8 dénárt, két ökörtől 4 pénzt, gyalog embertől 1 d., lovastól 2 d. minden hajó sötöl 1 sáj jár. A többi rövid nevű a gyalog rámteriffa volt érvényben.

A jobbágyok nevei mind magyarok, mint: Szűcs, Balog, Cserba, Seres, Katona, Vámos, Serfűzös, Csáki, még a bulcsérdi, herepeleyi oláh jobbágyok, mint Krisdn, Ddn, Huntyán, Ursul, Popa birák is magyarul írják alá a nyuglánkat.

A szigályok 23-an voltak, mind oláhok. A vár alatt települtek meg. Hancsal János volt a vasmivesek vajdája, Vitány András a réziniveseké.

A szántósöldék jók, az erdőkégek nem sokat jövedelmeztek. Nagyban virágzott a méhtenyésztés:

Ennyit mond forrásunk.

*

Azóta két évvel ezelőtt az urbériség eltoroltetett, a vallás és nemzetiségek egyenjogúsága törvénnyé vált, más nézetek váltották fel a multat, Dóva várú rommá lön, de vajon romjaiban nem látjuk-e jelképezve nemzetiségnk fogyatkozását?!

Thallóczy Lajos.

